

KONRAD PAUL **Liessmann**
LIESSMANN

TEORIE

OMYLY SPOLEČNOSTI

NEVZDĚLA-

VĚDĚNÍ

NOSTI

ACADEMIA

PRAHA 2012

JAKOU VÁHU MÁ VĚDĚNÍ?

V roce 2004 si akademický svět a vzdělaná veřejnost s přiměřeným respektem připomněly dvousté výročí úmrtí Immanuela Kanta, jediného německojazyčného filozofa nesporného světového významu, jak při té příležitosti poznamenal jeden komentátor. Může to být náhoda, ale protože se debaty o reformu univerzit vedené v Německu a Rakousku časově překrývaly s oslavou dvoustého výročí pruského filozofa, bylo lákavé zamyslet se nad tím, jak by světově proslulý myslitel, bez nějž už dnes není myslitelná žádná moderní teorie vědy, soudobá etika a pokročilá estetika, asi pochopil na takové elitní univerzitě, která se dnes stále prosazuje. Shrňeme-li stručně Kantovu akademickou dráhu, dojdeme ke zjištění, že by v současném vědeckém provozu neměl šanci. Naopak, právě on ztělesňoval vše, co je univerzitním manažerům kvality trnem v oku.

Začíná to Kantovou demonstrativní imobilitou a nepohyblivostí. Kant své rodné město Královec prakticky nikdy neopustil. Po ukončení studií se znalec módy, „elegantní magistr“, živil jako domácí učitel a knihovník, teprve po dlouhé době čekání ho konečně univerzita v Královci jmenovala profesorem a udělila mu oprávnění na ní učit. Klasický případ zapovězeného jmenování, protože v duchu dnešní doby signalizuje omezenost a nedostatek mobility. Bez jakékoliv mezinárodní zkušenosti a bez pobytu v cizině získává Kant doživotní místo na univerzitě – to by bylo vzhledem k ideálu časově omezené profesury nejen nežádoucí, ale také těžko uskutečnitelné.

Hned po svém jmenování profesorem potvrzuje Kant nejhorší předsudky, jaké lze vůči vědci v zaměstnaneckém poměru mít – přestává publikovat. Nastávají „léta mlčení“, je jich deset, během nich vyjdou v *Královeckých novinách* jen dva články. Kdyby se podle dnešních kritérií evaluovala univerzita v Královci, musel by se Kant zodpovídat z nedostatečné pile a neefektivní výzkumné práce. Přinejmenším by byl zařazen do inovačně a interdisciplinárně pojatého výzkumného projektu. Kant samozřejmě nebyl oněch deset let nečinný.

Byl děkanem filozofické fakulty, stálým členem akademického senátu, později rektorem univerzity, ale především se v jeho hlavě rodila *Kritika čistého rozumu*. Pravděpodobně patří tato léta mlčení k nejproduktivnějším fázím v dějinách vědy vůbec. Ale kdo by se v naší době monstrózního předkládání projektů a hektického publikování odvážil kvalifikovat mnohaleté konsekvantní a především také singulární přemýšlení jako výzkumnou práci?

Když Kantovo dílo konečně vyšlo, zažil další ránu, která by ho za současných podmínek definitivně poslala ke dnu. *Scientific community* jeho dílo nejdříve ignorovala, posléze zesměšňovala. Nepochopení, které Kant s *Kritikou čistého rozumu* vzbudil, mělo své dobré důvody. Nejen že se Kant tímto dílem prohřešil proti některým ideologickým zásadám své doby, ale napsal také knihu jazykem, který je právě proto, že autorovi šlo o nejvyšší možnou přesnost myšlení, dodnes mnohými považován za obtížný a zbytečně komplikovaný. Podobně byla přijata i další díla, která vyšla v rychlém sledu za sebou – *Kritika praktického rozumu* a *Kritika soudnosti*. Těmito pracemi by Kant ve společnosti vědění řídicí se užitek definitivně pozbyl kredit. Nesrozumitelné, příliš obtížné, neorientované na uživatele, a tudíž nepotřebné – takovými spisky nelze získat finanční prostředky od sponzorů ani významně oslovit veřejnost. Lze tedy mluvit o štěstí, že univerzita v Královci nemohla ještě praktikovat metody evaluace, které se v současnosti všude prosazují?

„Evaluace“ patří zároveň s pojmy, jako je zajištění kvality, zvyšování kvality, internacionalizace a eficeince, vytváření elit, výzkumné ofenzivy, soutěže, bilance vědění, vícezdrojové financování, orientace na projekty, Boloňský proces a studie PISA k oněm kouzelným slovíčkům, která blokují vzdělávací politiku takovým způsobem, že téměř nelze poznat, co se za takovou inflací pojmů skutečně skrývá. Přitom všechny tyto pojmy fungují podle jednotného schématu – neoznačují to, co vyplývá z významu slov, avšak skrývají, co se jejich prostřednictvím indikuje. Tento klamný manévr se může dařit jen proto, že všechny tyto pojmy podléhají performativní sebeimunizaci.

Ten, kdo používá pojmy evaluace, zajišťování kvality nebo internacionalizace, je vždycky vítězem, protože tyto pojmy připouštějí negaci jen za cenu sebepoškození. Nikdo se samozřejmě nechce octnout v podezření, že neměří vy-

konanou práci, nepřipisuje význam kvalitě, nechce se vystavit soutěži, a tak se propadnout do provinciálnosti. Ani tehdy, když se na tyto pojmy zaměří zbytky kritického myšlení. Zpochybní se většinou jen ta či ona metoda, ten či onen postup, ta či ona prezentace, nikdy ne podstata věci. Je samozřejmě sporné, zda evaluace jakéhokoliv druhu hodnotí vždy to, co se k hodnocení předkládá. Je ale možné, že právě proto naplňuje evaluace svůj skutečný účel: plížívou transformaci svobodné vědy v nesvobodné služební řemeslo.

Takže evaluace. Slovo pochází z francouzštiny, nikoli z latiny, a přes anglickou variantu se teprve v osmdesátých letech 20. století importovalo do německé jazykové oblasti a ve vyšších vzdělávacích institucích signalizovalo v první řadě nevinné nové myšlení: Práce univerzit ve výzkumu a výuce se měla stejně jako práce vykonaná v jiných oblastech podrobit kontinuálnímu standardizovanému a objektivnímu hodnocení. Kdo by proti takovému požadavku něco namítal, zvláště v době, kdy se figurka „líného profesora“ stala oblíbencem masových médií a politiků z rezortu školství a vzdělání. Kritérii a metodami pro takové měření práce a její vyhodnocení ovšem nebyly jen instrumenty, které se ve vědě vždy považovaly za indikátory kvality, tedy publikační činnost, zájem a prestiž u kolegů z oboru, veřejná činnost, obliba a prestiž u studentů, nýbrž se stále více uplatňovaly kvantifikační postupy přejímané z podnikové ekonomie a podnikového poradenství a aplikovaly se na vzdělávací systém: vzorce, ukazatele, bodové systémy, impaktové faktory, míra růstu, výpočty nákladů a příjmů, bilance vědění podle vzoru finančního účetnictví, diagramy vstupů a výstupů, dotazování spolupracovníků, vytváření organizačních schémat, systémových analýz a podobně.

Evaluace nemohou měřit to, co podle vlastního tvrzení měří, což vyplývá ze skutečnosti, že neexistují shodné představy o metodách ani o kritériích, podle nichž se má evaluovat. Shoda neexistuje ani v tom, co se má evaluovat, aby se například zjistilo, jak je univerzita kvalitní. Jde o výsledky výzkumu, nebo o kvalitu výuky, jde o přízpusobení se mezinárodním trendům, nebo o specifické potenciály, jde o poměr vyučujících a studujících, nebo o spokojenost studentů, jde o vybavení laboratoří, nebo o akademické nabídky pro volný čas a příslušné vybavení, jde o ukotvení univerzity v daném kulturním prostředí, nebo o výlučné, do sebe uzavřené továrny na myšlení elitního cha-

rakteru, jde o profesní šance absolventů, nebo o atraktivitu pro profesory, nebo jde o všechny tyto faktory dohromady, a pokud ano, v jakém poměru navzájem?

Protože nelze evaluovat všechno současně, omezíme se zde exemplárně na klasické úkoly univerzity, výuku a výzkum. Zaměříme se nejdříve na evaluaci výuky, která ovšem není v současnosti tak prosazovaná, jako tomu bylo ještě před několika lety, kdy byly v rámci tehdejšího paradigmatu služeb univerzity vyzývány, aby se orientovaly na zákazníky, a někde se dokonce zvažovalo, že se na přednášky nasadí tajní agenti, aby pedagogy pozorovali při jejich podezřelém konání. Vše se mělo řídit potřebami studentů, kteří byli jako konzumenti pokládáni za skutečné aktéry trhu s vyšším vzděláním, což vedlo k postupům, které zná každý zákazník cestovních kanceláří – vyplňují se obligátní dotazníky, jimiž se zkoumá spokojenost a nespokojenost s nabídkou a konzumovanými statky. Nyní se tedy mělo zaškrťávat, jestli byla výuka srozumitelná, zda byla doporučena literatura ke čtení, jestli se akcentovalo využití nových médií, zda byly přítomné prvky e-learningu, zda byly dostatečně známé okolnosti a způsoby zkoušení a zda se v projevu přednášejícího neprojevovaly sexistické tendence.

Víme samozřejmě z výzkumu evaluace samé, že takový způsob dotazování je výsměchem všem kritériím reliability a validity a zodpovězení jednoduché otázky, jak dobrý se přednášející jevil svým studentkám a studentům po nějaký delší časový úsek, si vyžadovalo dosti nákladný postup. Nicméně takové dotazování odráží motivaci studentů, ukazuje také schopnost studujících porozumět otázkám v dotaznících – stalo se prý, že otázka, zda se přednášky a semináře konají pravidelně, musela být vyškrtnuta, protože statisticky signifikantní část studujících zaměňovala vlastní nepřítomnost s nekonáním výuky – a potvrzuje ve statisticky relevantní kvantifikované formě domněnku o kvalitě výuky, které se dávno přetřásají při každém hovorů v menze. Dále lze při různě koncipovaných dotaznících zjistit předpokládaný trend, že méně podstatné přednášky a semináře jsou hodnoceny lépe než ty, které kladou vysoké nároky a jsou spojené s náročnými zkouškami, i když zjevně existuje ochota studentů se s obtížnými tématy a složitými otázkami zabývat.

Smysl takových evaluací výuky není v jejich skutečné spolehlivosti nebo vypovídací hodnotě, ale v tom, že jsou součástí mechanismu interní kontroly. Čistě psychologický účinek, který vzniká u každého, kdo je objektem takového sledování, by se neměl podceňovat. Už jen vědomí toho, že pedagoga budou hodnotit studenti, bez ohledu na smysluplnost kritérií takového hodnocení a kompetence hodnotitelů, může vést ke změně způsobů výuky. Rozhodující ale je, že takové evaluace mohou strukturou otázek ovlivnit a řídit didaktiku, a tudíž i obsah výuky. Fakt, že v mnoha dotaznících je ústřední otázkou, zda se při výuce využívá nových médií, souvisí s velmi rozšířenou, horoucně vyznávanou vírou, že *e-learning* a *blended learning*, jak znějí kouzelná zaklínadla univerzitní didaktiky převzatá z nenáročných podnikových doškolovacích kursů, představují nejvyšší metu inovace vysokoškolské výuky.

V situaci, kdy se vůbec nereфлекtuje, kdy a za jakých podmínek může být používání digitálních médií smysluplné, a přednášející nemá možnost svoje metody před arogancí takových otázek hájit, vynucuje si pouhá přítomnost této otázky v evaluačním dotazníku a následné mechanické vyhodnocení určitý didaktický koncept. Tak lze, a to je zřejmě podstata evaluace jako takové, řídit výuku a stanovovat normativy, aniž by se musely uvádět argumenty a důvody. Je v logice evaluačního procesu, že se pod pláštíkem zjišťování vykonané práce podle objektivních kritérií vyvíjí normativní tlak, jemuž se nikdo nemůže protivit, protože by riskoval pověst neschopného odpírače, kverulanta, zaostalice nebo ustrašence.

Něco podobného, i když v jiné a zostřenější formě platí pro dnes už mnohem důležitější evaluaci výzkumu. Nejnovější změnou paradigmatu v politice vzdělání se univerzity během několika let proměnily z poskytovatele služeb, který se řídí zákazníkem, v excelentní výzkumné instituce řídicí se konceptem elity, takže přestaly být lokálním trhem pro posluchače přednášek, ale staly se světovým trhem pro patenty a prestiž, mezinárodní rankiny a žebříčky a překladišti pro odliv a příliv mozků – *brain drain* a *brain gain*. Podle jakých kritérií se však má práce vědeckého výzkumu hodnotit, není vůbec jasné. Možností je mnoho a obvyklá kombinace cizích a vlastních evaluací otevírá dosti široké pole pro hodnocení s velmi nejasnými hranicemi.

Jakou hodnotu mají mít třeba publikace v národních a mezinárodních časopisech ve srovnání s monografiemi nebo editorskými počiny, je v principu stejně málo stanovené jako hodnota výzkumu financovaného z externího zdroje nebo výzkumu vázaného na projekt ve srovnání s individuálně vykonanou prací. V evaluační praxi se ale hodnoty brzy stanoví. Získání financí z externího zdroje je takřka všude na prvním místě. Evaluační standardy, očividně zpracované podle měřítek výzkumných zakázek v přírodovědných oborech, občas přinesly výsledky, které jasně osvětlují skutečné záměry evaluující racionality. Je-li například publikační činnost humanitního vědce, ceněná jak v odborných kruzích, tak veřejností, evaluační instancí odmítnuta s poukazem na to, že se jedná pouze o „příležitostný výzkum“, protože není „podpořen“ ani interním zadáním, ani spolufinancován z externích zdrojů, tak to nevypovídá o kvalitě vědeckovýzkumné práce, ale o mrzačení výzkumu podle ekonomických hledisek. Názor Günthera Anderse, že všechny kritické reflexe jsou nutně „příležitostnou filozofií“, protože vznikají při nějaké příležitosti, což znamená, že jejich roznětkou jsou konkrétní otázky a problémy doby, by v očích výše zmíněného evaluátora pochopení nenalezl. A myšlenka, že individuální zodpovědnost za výzkum v rámci univerzitní badatelské svobody se má principiálně hodnotit výš než výzkum financovaný z externích zdrojů právě proto, že není podřízena externím zájmům nejrůznějších zadavatelů nebo finančních zdrojů, už nikoho nenapadne.

Takové zkušenosti ukazují, že se skrytě dosti svévolným stanovením domnělých standardů normuje a transformuje samotné pojetí vědy. Rozdílné přístupy různorodých vědeckých kultur se přitom zpravidla ignorují, stejně tak se ignoruje otázka po skutečném smyslu výsledků vědeckého výzkumu. A nejpodstatnější je to, že se evaluace provádějí podle relativně svévolných, ale již dříve daných kritérií, jsou tedy principiálně „slepé k novému“. Takže se právě výjimečné, originální, kreativní a inovační přístupy, jež údajně společnost vědění tak vysoce oceňuje, obvyklými evaluačními postupy principiálně ignorují. Takzvané „excelentní projekty“, které vygenerovalo evaluační řízení, jsou už z těchto důvodů velmi pravděpodobně intelektuálně průměrné.

Zřejmě je ovšem rozhodující to, aby se vědecký výzkum, alespoň co se formy týká, přidržoval modelu kolektivně organizovaných aplikovaných věd, což

vede k tomu, že se o týmové práci, projektech, aplikaci a užitku mluví i v humanitních vědách, tedy v oblasti, kde by opravdovost a hrdość velela hájit individuální práci založenou na poznání. Místo toho se model, v některých oblastech smysluplný, tedy zaměřený na určitá těžiště výzkumu vhodná pro financování odjinud, stejně normativně zneužívá tak, aby se každý výzkumný úmysl podřídil stejnému principu výzkumných priorit a financovaly se jen ty, jež jsou označeny jako „nosné pro budoucnost“, což je módní výraz, který by si také zasloužil zamyšlení. A nade vším se vznáší fetiš internacionalizace, pobyt v zahraničí je pokládán za vědeckou kvalifikaci *sui generis* a vědecký manažer létající kolem zeměkoule za vzor, i když manažer omámený zrychlením není schopen jediné kloudné myšlenky.

Z étosu novodobé vědy, kdy subjekt ručí za pravdu, za těchto okolností moc nezůstalo. Je proto třeba velmi ocenit německou Vědeckou radu, která zcela proti duchu doby, po dlouhém mlčení varuje před tím, aby se parametry přírodních věd zaměřených na aplikovaný výzkum oktrojovaly humanitnímu vědnímu výzkumu, a konstatuje, že výzkum v oblasti humanitních věd se má primárně vést na univerzitách, vícezdrojové financování externími subjekty není rozhodujícím kritériem a důraz je třeba klást na vnitřní spolupráci, ne módní interdisciplinaritu.²

Evaluační tlak však přináší důsledky, které nelze nechat bez povšimnutí. Přízpůsobivost univerzit je velká, a třebaže jsou pro ně permanentní reformy tvrdou zkouškou, vede k tomu, že univerzity rychle vstřebávají externí a neformální standardy a samozřejmě se jimi řídí. Evaluace samotná „teprve vytváří tu skutečnost, o níž udává, že ji hodnotí“.³

Jakmile člověk ví, co se od něj očekává, očekávání naplní. Má-li se víc publikovat, tak se víc publikuje, má-li se zvýšit *science citation index a journal impact factor*, stane se tak, ať už jakýmkoliv způsobem, má-li se zvýšit počet projektových žádostí, tak se zvýší, má-li se věda více propojit do sítí, nové sítě přímo raší ze země, mají-li se sehnat peníze z externích zdrojů a dalších subjektů, tak se seženou, i kdyby jen na papíře, vždyť vyvíjení modelů na financování výzkumu dnes patří k velmi vzkvétajícím odvětvím ekonomické společnosti. Evaluace sice není ani náznakem schopná uchopit nebo dokonce změřit kvalitu a svéráz vědecké práce, ale usměrňuje činnost vědců. Vše se soustředí

jen na to, aby se kvantitativním pozitivům vyšlo vstříc kvantitativním způsobem. Takže se může stát, že s prameny, autorstvím a seriózností se to už nebere tak vážně – a vede to až k podvodu a falšování.⁴

Vedlejším produktem evaluačního tlaku je nový svébytný literární žánr: projektové žádosti a popisy projektů, sebeprezentační a zhodnocovací próza. Nepatří do něj jenom šikovné žonglování s čísly a statistikami, ale také pozoruhodná schopnost vyhmátnout podle panující atmosféry, jaké vědecké trendy mohou být považovány za nosné pro budoucnost a v jakých segmentech se proto vyplatí podat žádost o transdisciplinárně a internacionálně zakotvené a dobře oposudkované projekty, které poté při nevyhnutelné evaluaci získají největší počet plusových bodů. V takových podmínkách se nerozvíjí výzkum, ale organizační, byrokratické a básnické úsilí s ním spojené. Podávání projektů dnes vybuje do rozměrů, které vedou, jak se proslychá, k tomu, že někteří žadatelé žádost o projekt hned deklarují jako vědeckou publikaci – což je logické, vždyť už Daniel Defoe věděl, že projekt je „velkolepý podnik, který je natolik široce koncipovaný, že je vyloučené, aby se realizoval“.⁵

Za těchto podmínek se nezlepšuje kvalita výzkumu, nicméně čísla s ním spojená jsou stále hezčí. A když pak univerzitní vedení svým vědcům stanoví, o kolik procentních bodů mají v příštím roce zvýšit výzkumnou práci a o kolik eur se mají zvýšit finanční prostředky z externích zdrojů, tak se přímo vnučuje vzpomínka na stanovování priorit a určování cílů plánovaného hospodářství v bývalých socialistických státech. Kromě komického efektu, který je bezesporu přítomen, když má vědec přemýšlet o tom, jak to udělat, aby svou výzkumnou práci zvýšil v příštím roce o 13,5 procenta, směřují tyto hry k virtuálnímu vesmíru upravených projektů, čísel a digramů, které mají se skutečností stále méně společného.

Za takových okolností se pak pro získání spolufinancování slibují společensky a ekonomicky tak užitečné aplikace, které by musely svět v krátké době proměnit v technický, medicínský a morální ráj. Stručně řečeno se vylhává i modré z nebe. To nijak nevyjasňuje pohled na skutečné výzkumné výsledky, naopak jej zamlžuje. Duchovní a morální úsilí vyvíjené k vytvoření takto nadnesené zdánlivé reality nabývá už nezodpovědných forem a pohlcuje zdroje, které by se mohly jinde uplatnit mnohem smysluplněji, především ve výzkumu

a výuce. Místo toho se zástupy vědců neustále zabývají vypracováváním posudků, evaluacemi kolegů, sestavováním statistik, výpočtem plánovaných čísel a impaktových faktorů, hodnocením žádostí a podáváním žádostí o spolufinancování z externích zdrojů a jejich vymáháním. A aby se jim nezkrátily žíly, kritéria a postupy, podle kterých se evaluuje, se s každou evaluací mění nebo rovnou nově definují. Tímto způsobem zabraňují evaluace a opatření k takzvanému zajištění kvality právě tomu, co podle svého tvrzení hodnotí a podporují. Proto jsou brožury vydávané na stále lesklejším křídovém papíře, v nichž univerzity a vysoké školy údajně proto, aby obstály v konkurenci, vychvalují svou činnost, nabídky, kontakty, perspektivy a projekty, stále rozsáhlejší, nabubřelejší a nicneříkající – čiré potěmkinské vesnice!

Zvláštní pointa evaluací vědeckých institucí spočívá v tom, že pervertují postup, který je s moderní vědou neoddelitelně spjatý. Věda mohla vzniknout a obhájit se jen jako proces, který evaluuje, to znamená hodnotí sám sebe. Idea novodobé vědy spočívá ve veřejné rozumné diskusi a v možnosti permanentní kritiky. Jakou hodnotu má myšlenka, hypotéza, teorie, objev, pozorování, experiment se prokazuje ve sporech a diskusích s kritiky, prokazuje se při zaměření na věc, o níž jde. Ale evaluátor stěží četl alespoň jeden z textů, které má evaluovat. Právě proto, že je proces údajného zajišťování kvality posedlý fetišem kvantifikace a relevantní je pro něj jen to, co lze omezeně vyjádřit ve statistikách, diagramech a pořadí od jedné do sta, bude vždy míjet cíl.

Má to však i hlubší důsledek. Úzký okruh výzkumných institucí, projektových žadatelů, posuzovatelů, evaluačních agentur a externích subjektů pro spolufinancování funguje totiž stále víc jako uzavřený kruh, který vychází vstříc prosazovanému modelu vysokoškolských institucí pro elity. Věda už nemá být – jaký paradox – právě v důsledku evaluací prosazovaných jménem veřejného zájmu, veřejným statkem v osvícenském smyslu. Experti hodnotí experty, kteří hodnotí experty. Dříve se něčemu takovému říkalo zájmová klika. Citační kartely samozřejmě existovaly odjakživa, ale v současnosti rozhodují tyto kartely nejen o kariérách svých členů, ale také o financování, a tudíž i existenci celých vědeckých institucí.

Evaluace mají skrytý smysl. Praxe pocházející z raných dob evaluace, kdy se instituty dávaly evaluovat příslušníkům jiných institutů téhož oboru, se

z pochopitelných důvodů neprojeví jako skutečně přínosné. Není právě logické na jedné straně neustále vzývat volnou soutěž a na druhé straně nechat konkurující si účastníky soutěže rozhodovat o tom, kdo je lepší. Proto je víc než pochopitelné, že se jako všechno na světě externalizuje i evaluace. Ve stále rostoucí míře nabízejí soukromé a polosoukromé agentury, které jsou často propojené s podnikovým poradenstvím nebo instituty řízení, své služby, jež v žádném případě nejsou nezištné. Tak dospívá logika evaluačního rozumu ke svému cíli. Protože lze evaluacemi subkutánně řídit vědecké standardy a postupy, je možné je ovlivňovat zvenku a přímo je podřídit politickým a ekonomickým zájmům. K tomu není třeba ani přikazovat, ani cenzurovat, svobodu vědeckého bádání dnes neohrožuje ani knížecí zvůle, ani totalitní režim, protože kontrola zvnějšku se realizuje prostřednictvím jemné sítě klasifikačních systémů. Skutečnost, že tak veřejné finanční prostředky určené na výzkum a výuku stále hojnější měrou tečou do soukromých podnikatelských subjektů, je určitě pro leckoho zamýšlený vedlejší efekt všeobecné vůle k ohodnocování.

V roce 2005 si akademický svět a vzdělaná veřejnost s příslušnou úctou připomněly 200. výročí úmrtí Friedricha Schillera. V zahajovací přednášce *Co jsou obecné dějiny a proč je studujeme?* Schiller v Jeně roku 1789 rozdělil učence na ty, jimž jde o poznání pravdy, a na ty, kteří se tím jen živí a jimž nejde o hodnotu pravdy, ale jen a jen o ohodnocení jejich činnosti. A Schillerův popis druhého typu se ohromujícím a děsivým způsobem přesně hodí i na nový typ vědeckého manažera usilujícího o eficienci, který jasně rozlišuje mezi užitečným vědění zaměřeným na výsledky a studiem, „které slouží jen k potěšení ducha duchem“, a proto je prohlašuje za zbytečné a „veškerá jeho píle“ se řídí požadavky, „které mu dává budoucí pán jeho osudu“. Dále Schiller o takových učencích říká: „Nehledá odměnu v pokladu svého myšlení, ale očekává odměnu skrze cizí uznání [...]“. Pokud k němu nedojde, je takový učenec nejnešťastnější ze všech. Žil zbytečně, marně se staral a pracoval; nadarmo hledal pravdu, když se mu pravda neproměnila ve zlato, chválu současníků, knížecí přízeň. “ Pokud místo těchto pojmů dosadíme výrazy dotace, dobré umístění v žebříčcích a uznání průmyslových podniků, máme přesný obraz aktuálního stavu.

Absolutně platí to, co podle Schillera znamená takový vývoj pro sebepojetí vědce. „Politováníhodný je člověk, který s nejušlechtilějšími ze všech nástrojů, vědou a uměním, neusiluje o nic vyššího a k vyššímu nesměruje než námezdná síla s nástrojem nejnižším! Protože v říši naprosté svobody v sobě nosí duši otroka!“⁶ Prolomení aktuální dominance otrockých duší ve vědeckých kruzích je utopií. Velkým vítězstvím by bylo, kdyby si vědecké společenství tu a tam se Schillerem připomnělo, jaký byl kdysi vztah svobody a vědy.

BOLOŇA – PRÁZDNOTA EVROPSKÉHO VYSOKOŠKOLSKÉHO PROSTORU

Bída evropských vysokých škol má jméno Boloňa. Přestavba evropského postsekundárního vzdělávacího sektoru dohodnutá evropskými ministry školství v roce 1999 v Boloni, která se řídila především angloamerickým vzorem třístupňového systému, byla nesená myšlenkou vytvořit jednotný evropský vysokoškolský systém, aby se zvýšila srovnatelnost a tím mobilita vědců a studentů. To, co žalostně ztroskotalo na politické rovině odmítnutím evropské ústavní smlouvy, se může etablovat alespoň v rovině vzdělání a stát se pokud možno motorem dalších integračních a rozšiřovacích snah, zvláště když se k boloňskému procesu přihlásila řada států, které na své členství v Evropské unii teprve čekaly. Myšlenka na první pohled pochopitelná – vytvořit jednotné evropské vysoké školství – se v konkrétních krocích projevuje jako další prohlubování procesu, který směřuje k opouštění idey evropské univerzity.¹

Tento proces byl iniciován společným sorbonnským prohlášením ministrů školství Francie, Německa, Velké Británie a Itálie v květnu 1998, v němž se navrhoval jednotný rámec evropského vysokého školství, aby se usnadnilo uznání studia v ostatních zemích. Přitom se ještě vycházelo z toho, že v budoucnu budou existovat dva cykly, studium a postgraduální studium, přičemž studium bylo definováno jako „přiměřená profesní kvalifikace“, na něž by mohlo navazovat kratší „magisterské studium“ nebo delší „promoční studium“. Z toho se vyvinula třístupňová struktura, bakalářské studium a magisterské studium (bakalariát a magisterství) jako předpoklady pro navazující doktorské studium nebo program PhD.

Sorbonnské prohlášení se ještě chápalo jako prohlášení o úmyslu, avšak z něj odvozený boloňský proces se bez velké diskuse chápe jako pro všechny závazný nový pořádek evropského vysokého školství, který se rovná zřeknutí se národních kompetencí v oblasti vzdělání, jež jsou zakotveny v právním

řádu Evropské unie. Nabízí se totiž otázka, zda celoevropské sjednocení vysokoškolského studia bez ohledu na různou kulturu vysokých škol je jedinou cestou, jak podpořit mobilitu a vzájemné uznávání vysokoškolského studia. Uvědomíme-li si, že programy Evropské unie pro zvýšení mobility studujících využívá cca deset procent studentů z každého ročníku, a vezmeme-li v úvahu, že se jejich počet významně nezvyšuje především z ekonomických důvodů, protože při zařazení do bakalářského studia těžko zbyvá čas absolvovat jeden semestr v cizině, ukáže se, jak je argument mobility slabý. Kvůli menšině studujících jsou všechny státy nucené podrobit své vysoké školství velmi nákladné restrukturalizaci, což se jeví jako velmi sporné. Vysoké mobility a vzájemného uznání studia se mohlo docílit i jinými, jednoduššími opatřeními. Nakonec taky vůbec nešlo o mobilitu. Ta představuje už dnes hodnotu, již nelze kritizovat, stejně jako nelze kritizovat internacionalizaci, a slouží jako průhledné ospravedlnění sjednocovacího a normativního procesu evropského vysokého školství, který by se mohl projevit jako jeho odevropštění.

Intence je jasná. Povinným zavedením tříletého bakalářského studia ve všech oborech dostaly všechny univerzity za úkol poskytovat primárně „protovědecké profesní vzdělání“. To má snad smysl v zemích, které nemají vyvinutý žádný systém odborného školství. Pro jiné země ale znamená bakalářské studium zcela zbytečnou restrukturalizaci univerzit. Studenou cestou se likviduje smysl univerzity jako místa vědecké přípravy na povolání, jejímž předpokladem je jednota výzkumu a výuky.

Celoplošné zavádění krátkého studia orientovaného na profesní praxi univerzitu promění trvaleji než všechny předešlé reformy. Vědecko-politický smysl bakalariátu, který se zdá mnoha ministrům školství tak atraktivní, je zcela zřejmý: zkrácení doby studia a zvýšení počtu vysokoškoláků. Polemicky řečeno bakalářský stupeň umožňuje absolvovat vysokou školu nedostudovaným. Studenti, kteří dosud pro nedostatečnou kvalifikaci ztroskotali na diplomové práci, se teď stávají vysokoškolskými absolventy. Na papíře, tedy ve statistikách OECD, se budou počty bakalářů také velmi dobře vyjímat. Ale z podstaty věci samé vyplývá toto: Buď vezmou univerzity tento úkol vážně a stanou se v první řadě poskytovateli krátkého studia orientovaného na hospodářství a praxi, které bude příslušně strukturováno, normováno a přizpů-

sobeno systému nižšího školství, což ve střednědobém horizontu promění univerzity ve vysoké odborné školy. Nebo tento úkol univerzity přijmou jen formálně a budou z nich vycházet špatně kvalifikovaní skorovysokoškoláci s akademickým titulem, avšak pracovní trh brzy pozná, jakou úroveň tito absolventi mají.

Vkrádá se sice podezření, že přání po časnějším ukončení studia vychází i z hospodářské sféry, která by ráda minimalizovala vlastní náklady na vzdělání a univerzity chápala jako subdodavatelské podniky, čímž by ale nejvíce uškodila sama sobě. Otázkou zůstává, zda pro humanitní studia, jejichž perspektiva uplatnění se neustále mění, může mít takto zkrácené studium vůbec smysl, zvláště když se řídí módními trendy, které chápou spásu humanitních věd v jejich kombinaci s ekonomikou, médií a biotechnologiemi.

Ať už bude zkrácené studium vypadat jakkoliv, nárokům na vědeckost a schopnost kritického myšlení nebude moci dostát.

Protože lze krátké studium absolvovat rychle, s malými náklady a bez časových průtahů, je zřejmé, že pro studenty, kteří neusilují o víc než bakalářský diplom, zůstane ona tolik vyzývaná internacionalizace prázdným slibem. Teprve magisterské programy navazující na bakalářské studium budou nabízet menšině studentů tu formu vědecké úrovně, která by měla být pro univerzity zásadně určující. Protože jsou však magisterské programy ve vysoké míře předstrukturovány a řídí se především v oblasti společenských a humanitních věd rovněž soudobými parametry, musí se i tady počítat s tím, že svoboda učení bude patřit k prvním obětem boloňského procesu. V ideálním případě navazuje na absolvované magisterské studium strukturované doktorské studium, které je odměňováno titulem PhD podle vzoru amerického systému. Mladým vědcům myslícím na svou kariéru se doporučuje získat doktorát v některém excelentním centru nebo na elitní zahraniční univerzitě, což povede k tomu, že jednota výzkumu a výuky z univerzit celkově vymizí a bude se smět pěstovat jen ve zvláštních programech a odděleních.

Dá se předpokládat, že pro vědecké a univerzitní kariéry bude v blízké budoucnosti titul PhD rozhodující kvalifikací. Habilitace bude dál ztrácet na významu a nakonec z pragmatických důvodů zcela vymizí. Ze starého trojčlenu – diplom, doktorát, habilitace – vznikne nový: bakalář, magistr, PhD. Přesto se

cosi změni. V základním studiu poklesne vědecká úroveň, počet absolventů vysokých škol naopak stoupne, pro zájemce o vědu nebo opravdu dobré vzdělání se studium prodraží a prodlouží, takže se i podle kritérií hospodárnosti jeví sporné, jestli se to všechno vyplatí. Leccos bychom si ušetřili, kdybychom diplomové studium rovnou deklarovali jako další stupeň bakalářského studia, doktorské studium jako magisterský program a habilitaci jako PhD.

Podíváme-li se na již existující nebo uvažované studijní programy nového typu, je nápadné, že vše od bakaláře k PhD je restrukturováno, nabízí se jako „modulový program“. Bylo-li dosud možné vybrat si, přinejmenším ve společenských a humanitních vědách, nejpozději v doktorském studiu a samozřejmě v habilitačním řízení svobodně téma a metodu, směřují propojené vzdělávací instituce a předem určené programy pro doktorandy k pojetí vědy, v němž jsou rozhodující parametry plánovatelnosti, zesílování, standardizace a kontroly. Je to sice dané i snahou takovým doktorandským studiem mladým vědcům i ekonomicky pomoci, integrovat je do stávajícího výzkumu, a zvýšit tak jejich kariérní šance, ale možnosti individuálního přístupu, originálních badatelských projektů a neortodoxní problematiky tím mizí.

Takřka to vypadá, jako by moderní reformátoři univerzit znali jen jediného skutečného nepřítel – nezávislého badacího ducha, který se vymyká jejich představám o strukturované a kontrolované vědě. Koncept, který má v oblasti aplikovaného přírodovědného a technického výzkumu své opodstatnění – v základním výzkumu však už zřejmě ne –, se bez rozmyslu přenáší na vědní obory, jejichž výsledky a ověřovací kompetence jsou stejně jako dřív ve vysoké míře závislé na práci jednotlivce, který se právě neřídí normami, danými výhodami, programy a výzkumnými kontexty. První váhavé kritické hlasy takového pojetí vědy se ozývají teprve nyní, tudíž příliš pozdě, což je pouze indicií toho, do jaké míry je idea univerzity už korumpovaná.

Když se modernizuje, tak se měří. K obzvláště pikantním aspektům boloňského procesu patří propočet studijních výkonů podle systému ECTS (*European Credit Transfer System*), pro což se v Německu začíná etablovat krásný termín „výkonnostní body“. (U nás kredity, pozn. překl.) Měří se jimi údajně *student workload*, tedy pracovní objem, jaký student potřebuje pro dosažení určitého učebního cíle. Kredity či výkonnostní body udělované za určité

studentské aktivity – teoreticky nejen za semináře a přednášky – nepředstavují tedy žádný obsahový ekvivalent studia, nýbrž porovnávají jen vynaložený pracovní čas. Patří k ironii světových dějin, že marxistické učení o hodnotě vynaložené práce, které ekonomická věda s pohrdáním odsunula na smetiště dějin, se v evropských vzdělávacích plánech dočkalo radostného návratu. Hodnota studia se měří podle průměrného pracovního času, který na ně byl vynaložen.

Takovou renesanci marxismu jako jádra vzdělávací reformy, jež samu sebe mylně chápe jako liberální, nelze podceňovat. Ať důvěřivě, nebo cynicky vycházejí konstruktéři reformy z toho, že učební jednotka v Paderbornu, která má něco společného s etikou a uděluje se za ni čtyři výkonnostní body, je srovnatelná s podobně znějící učební jednotkou v Debrecínu, která má rovněž hodnotu čtyř bodů. A pravda je to v tom smyslu, jako by se řeklo: Všude, kde se studuje, se studuje. Pro takové tautologické pojetí je zapotřebí mít v Evropě 21. století monstrózní systém pravidel a započítávání, který je pro ty, jichž se týká, takřka nezvládnutelný. Proto je třeba do jednotlivých zemí dosadit poradce ECTS, kteří své zmatené klientele pomáhají zavést a zvládnout kreditní systém. Jako všude jinde, i tady poradenský byznys jen kvete.

Teď už je třeba jen dosáhnout toho, aby byly v evropských studijních oborech návyky přednášek a seminářů a modulů všude stejné, posléze se všude bude vyučovat anglicky a na základě toho doufat v normativní moc a evropské vysoké školství bude sjednocené takovým způsobem, že bude skutečně možné všude studovat to samé – takže pak může každý klidně zůstat doma. Sjednocení, které má podpořit mobilitu, ji naopak podvazuje, protože ježek v pitvorné podobě evropských vzdělávacích plánů se chechtá do očí každému studentskému zajíci toužícímu cestovat úplně všude, což se reálně potvrzuje, když se neoficiálně přiznává, že v programech Erasmus jsou pro stipendisty zdaleka největším přínosem večírky.

Zavedení bodů ECTS (kreditů) má i další důsledek. Studijní plány se už nesestavují podle přednášek a seminářů nabízených studentům pro splnění studijních cílů, ale podle výkonů, které musejí studenti podat. Jeví se to logické, ale je to úskok. Práce vykonaná studenty se tak může zcela oddělit od přednášek a seminářů. V neposlední řadě, hlavně tehdy, když se kombinují s možnost-

mi *e-learningu*, může být důsledkem takového vývoje virtuální univerzita na dálku. Studenti si zjistí své úkoly na internetu, doma je zpracují, obdrží za to odpovídající kredity a univerzitu uvidí na vlastní oči jen jednou, při závěrečných zkouškách.

Na příkladu lékařské univerzity ve Štýrském Hradci lze doložit, že to není scénář budoucnosti. Zde je přesně podle tohoto modelu zorganizovaný předstudijní běh, který rozhoduje o dalším studiu. Je samozřejmé, že soukromé subjekty okamžitě nabízejí studentům placené semináře přizpůsobené takovému přijímacímu řízení. I takovým způsobem lze vzdělání privatizovat. Univerzita se stává certifikačním orgánem, výuku zajišťují soukromé subjekty. Ušetří se náklady na výuku, odlehčí se hlavně studijním oborům, o které je velký zájem, mimo univerzitu se utvoří volný trh dodatkových vzdělávacích služeb a zase se tak rozloučíme s částí oné univerzity, jež byla pojímána jako společenství učitelů a žáků.

Rovněž „modularizace“ studia, indukovaná v rámci boloňského procesu, se už v předstihu řídí kvantifikačním principem a principem jednoty. Studium všeho druhu se má nabízet a absolvovat v modulech, přičemž moduly představují na sebe navazující jednotky, které se pak sestavují jako prvky elektronické stavebnice a lze je případně vyměňovat. Tato úvaha se vůbec neřídí ani vnitřní strukturou konkrétního vědního oboru a z něj vycházející didaktiky, ani teoretickými požadavky učení, nýbrž modelem průmyslového sestavování součástek, jak ho excesivně praktikuje například jistý švédský obchod s nábytkem. Vztaženo k vědě to znamená její doslovné zpředmětnění – odcizeného ducha. To, co je obsaženo v evropské vědecké tradici jako aktivita a dynamika poznávání, rozumění a pochopení, a to, co způsobem odpovídajícím tomuto živému procesu zohledňovala didaktika, se nyní „modularizuje“, lisuje do stavebních dílů a libovolně kombinuje.

První výsledky takové továrny na vědění jsou už na světě. Několik základních modulů filozofie a etiky se připojí k několika modulům podnikového hospodářství a managementu a už tu máme nádherný studijní obor „obchodní etika“. Takové kombinace údajně zachraňují filozofii, která je jinak na mnoha vysokých školách ohroženým druhem. Co si však myslet o filozofii, která očekává svou záchranu od ekonomie?

Přirozeně je lepší v případě nutnosti raději myslet ve službách ekonomiky než nemyslet vůbec. Středověcí scholastici ukázali, jak může duch přežít ve služebném postavení. Pátos a úspěch novodobé vědy byl ovšem založen právě na zrušení takto vnučené služebné úlohy. O tom ovšem nechtějí evropští reformátoři vzdělání očividně nic vědět.

Například myšlenka, že věda je proto vědou, že má svou specifickou systematicku a metodiku, a tudíž není možné vyjmout libovolné prvky a zkombinovat je s jinými, je jim patrně zcela cizí. Staré vypisování studijních oborů, v nichž se rozlišovalo mezi hlavním oborem a vedlejším, a jejichž kombinace se předepisovaly, to ještě braly v potaz a měly na mysli interdisciplinarnitu, která stanovila zvládnutí jednoho oboru jako předpoklad smysluplné kombinace.

Je pravda, že studium je vždy nějak organizované a v posledních desetiletích prošla jeho organizace módami různých učebních plánů. A není nejpodstatnější, zda udávají tón výukové nebo učební cíle, *workloads* nebo počet hodin za semestr, moduly nebo obory. Podle organizačních forem a slovníku, který je s nimi svázán, nelze také zpravidla usuzovat na praxi, a už vůbec ne na kvalitu studia, vypovídají ovšem o duchu, z něhož takové normativy vycházejí. V současnosti je to negativní duch. Pohled na seznamy přednášek modulového studia ukazuje, že nejde o obor jako takový, nýbrž že v centru pozornosti jsou výkonnostní body – kredity, modulová příslušnost a započítatelné varianty. Zvídavost nebo dokonce nadšení pro vědu lze za těchto podmínek těžko hledat. Zato to mohou studenti dotáhnout se žonglováním s výkonnostními body a modulovými kombinacemi až ke skutečnému mistrovství.

Kromě chaosu, který takové adaptační procesy znamenají pro interní organizaci vysokých škol, zvláště když musejí proběhnout jako v Rakousku a částečně i v Německu, v neuvěřitelně krátkém čase, lze z ideologie boloňského procesu vyčíst leccos o úpadku ideje univerzity a konceptů vzdělání z ní vycházejících. Od té doby, co byla na počátku šedesátých let vyhlášena katastrofa vzdělání a kdy se rozběhly neustálé nárazovité reformy, už univerzity neměly možnost soustředit se na svou skutečnou úlohu.

Připomeňme si, že inovační posuny moderny, jejichž centry se staly univerzity, započaly v novověku konceptem vědy, který ji měl osvobodit od všech politic-

kých, náboženských, ale také merkantilních vazeb a závazků. Na tom spočíval vědecký optimismus moderny. Výzkum podléhající vlastní logice, který nemusel brát na nic ohledy, měl být garantem civilizačního pokroku.

Přihlášení se ke kultuře vědy bez jakýchkoliv podmínek jako základu a obsahu univerzity zaznělo také ve slavné přednášce Friedricha Wilhelma Josepha Schellinga nazvané *Metoda akademického studia* a proslovené v roce 1802. Podle Schellinga se měla na univerzitě idea vědění realizovat sama, a sice „idea nepodmíněného vědění, jež je jen jedno a v němž je veškeré vědění oním pravědáním, které rozpadajíce se pouze na různé stupně zjevujícího se ideálního světa, se rozšiřuje do celého nezměřitelného stromu poznání“.³

Ovšemže je to idealismus. Ale myšlenka, že moderna je zavázána pojmu vědeckého poznání, který teprve v celé sumě disciplín a směrů získává svou rozhodující podobu, pořád ještě ilustruje, co univerzita znamenala: fakulty a obory, metody a projekty nemohou být bez vzájemného propojení řazeny vedle sebe, nýbrž musí společně koexistovat na základě společného konceptu vědění. Skutečnost, že dnes už tomuto nároku může dostát jen několik velkých univerzit, lze chápat jako závazek a šanci. Obvyklý je pravý opak, kdy dokonce i velké univerzity, především z ekonomických důvodů a protože přejímají fantazma profilového vzdělání z podnikatelské ideologie, redukují výzkumná pracoviště a studijní nabídky. Nově zakládané univerzity, soukromé, ale také veřejné, jsou definovány už jen jako vzdělávací instituce pro extrémně úzkou škálu oborů.

Existence lékařských univerzit je diskutabilní, ale skurility typu „Univerzita pro vědeckou etiku“ nebo „Univerzita pro psychoterapii“ dokumentují, bez ohledu na kvalitu speciálního vzdělání, jež tyto instituce nabízejí – pouze to, že pojem univerzity je zcela vytunelován. A když někde rostou *universities* všeho druhu blízké podnikatelským kruhům jako houby po dešti, je zcela jasné, že s tím, čím kdysi univerzity bývaly, mají společné už jen jméno. Také zakládání takzvaných elitních univerzit, jež se ustavují především v úzkém sektoru, který do budoucnosti slibuje zisky, tedy v oblasti technicko-přírodovědného výzkumu, je podvod pod falešnou značkou. Je na místě se ptát, proč se výzkumné ústavy nemůžou nazývat výzkumnými ústavami a vysoké

odborné školy vysokými odbornými školami, ale proč všichni ještě chtějí být z aureoly univerzity, přestože takřka všichni politici v Evropě vyhlásují její odstranění jako cíl.

Schelling ještě věřil, že společenství všech, kteří se na vědění podílejí jako badatelé, vyučující a žáci, je neseno společnou filozofií, která by měla svá východiska, metody a důraz kladený na tyto formy vědění vztahovat k celku vědění. V Rakousku se původní „úvod do filozofie zvaný filosoficum“, který byl posléze degradován na formalitu a poté bez náhrady zrušen, snažil tuto ideu uchovávat.

Protože vědění, jehož se dosáhlo na univerzitě a které je na ní předáváno dál, je vědecké vědění, avšak věda sama není jen libovolnou formou vytváření a rozvoje vědění, lze dát původní Schellingově premise dokonce moderní podobu. Univerzitní vzdělání v tomto duchu znamenalo, že studenti před jakoukoliv specializací v nějakém oboru absolvovali nejdříve základní úvod do tradice, problematiky a povahy novodobého pojetí vědy. V tomto smyslu by byla nová podoba povinného filozofického úvodu (a zkoušky), který by mohl mít vědeckoteoretické, vědeckohistorické a vědeckofilozofické zaměření, prvním krokem ke znovuzískání univerzity. Celoplošná nechuť si takové otázky být jen položit a úsilí redukovat všechno na pouhý proces byrokratického sjednocení, ukazuje, jak dalece už se architekti evropského vysokoškolského prostoru vzdálili tomu, co kdysi znamenala evropská univerzita, ve smyslu ideovém a obsahovém.

V návaznosti na Schellinga je nejdůležitějším tradovaným proudem univerzity moderny jistě neohumanistická, Humboldttem formulovaná jednota výzkumu a učení jakožto zásadní určující znak, jímž se univerzita odlišuje od jiných výzkumných a vzdělávacích míst. Humboldt v memorandu *O vnitřní a vnější organizaci vyšších vědeckých ústavů v Berlíně* z přelomu let 1809/1810 postuluje především, což se často přehlíží, celkové nové uspořádání vědění. Rozlišuje přitom tři instituce: „akademie“ jako místa čirého výzkumu, univerzity jako místa výzkumu a učení, které mají „blízký vztah k praktickému životu a potřebám státu“, a konečně „bezzivotné instituty“, jak je nazýval, tedy archivy, muzea, knihovny atd., které mají používat a kontrolovat jak akademie, tak univerzity.

Dále se podle Humboldta odlišují od těchto vědeckých institutů gymnázia a speciální školy, které jsou příslušné pro humanistické základní vzdělání, respektive pro vyšší odborné vzdělání. Navzdory tomu, že Humboldt formuloval a také podporoval vztah univerzity k přípravě na povolání, smysl a podstata univerzity pro něj nespočívaly výhradně ve vzdělávání jako přípravě na povolání, nýbrž především ve vědecké práci, rozvoji a zprostředkování vědeckých poznatků. Toto a jen toto odlišuje univerzitu od jiných badatelských zařízení na jedné straně a od dalších škol na straně druhé. „Vztah učitele a žáka se tak proměňuje v jiný, než jaký býval dříve. Učitel tu není pro žáka, oba jsou tu pro vědu.“

Humboldt tedy vyžadoval rovnoprávné partnerství vyučujících a studujících ve vědeckém duchu s vědomím toho, že „svoboda a osamění“ jsou stejně důležité jako „nepřerušovaná, stále aktivně udržovaná, ale nenucená a bezděčná spolupráce“ všech, kteří se na tomto procesu podílejí. Humboldtovým ideálem nebyl učenec žijící ve věži ze slonoviny, zcela odtržený od reality, jak se mu často podouvá. Avšak kdo z vědců navených ke konkrétním výzkumným prioritám zaměřeným na aplikaci výsledků a sítě by dnes mohl spolupráci popsat jako nenucenou a bezděčnou? Předpokladem univerzitního vzdělání – a tím byl okruh studujících samozřejmě omezen – je pro Humboldta opravdový zájem o vědu a její další rozvoj. „Jakmile se přestane hledat věda, nebo si budeme namlouvat, že jí není třeba vytvářet z hloubi ducha, nýbrž vědecké poznatky lze sbíráním jen extenzivně seřazovat, je vše nenávratně a navěky ztraceno.“⁴

Bezesporu by se pro toto ústřední určení humboldtovské univerzity, jednotu učení a bádání, dala nalézt v dnešní době odpovídající forma, která by byla přiměřená složitému stupni organizace moderních věd a rozdílných vědeckých kultur. Ve skutečnosti lze ovšem proces, jemuž jsou univerzity podrobovány, číst jako univerzitní *chronique scandaleuse*. Jednostranné hodnocení univerzitních kariér podle výzkumné práce a degradace učení na neoblíbenou činnost tuto tradiční jednotu niterně sabotuje. Na druhou stranu univerzity od zahájení školských reforem v sedmdesátých letech postupně do značné míry degradovaly na vyšší školy, které sice zprostředkovávají vědění, ale v dostatečné míře ho už nevytvářejí, a pokud ano, tak ve výzkumu více či méně striktně odděleném od výuky.

Opakovaně vznášený požadavek, aby se proto výzkum zcela vyčlenil a univerzity se věnovaly jen výuce, znamená permanentní ohrožení univerzity. Model strážný podle amerického vzoru, kdy už jen nemnohé univerzity dostávají odpovídající finanční prostředky, jsou pak definovány jako „výzkumné univerzity“, ale převážná část univerzit je zredukovaná na funkci vzdělávání a další vzdělávání, se už rýsuje na obzoru evropského vzdělávacího prostoru.⁵

Co se týká zrušení jednoty výzkumu a výuky, naznačuje boloňský proces řešení, které univerzity vytuneluje zevnitř. Je jasně patrné, že v bakalářském studijním programu, kde nelze získat vědeckou reputaci, spojení výuky a výzkumu není možné. Excelentní projekty, které se mají podporovat na univerzitách v Německu, a elitní univerzita, která se má založit v Rakousku, navazují až na ukončené magisterské nebo doktorandské studium. Idea jednoty výzkumu a výuky, jíž byla kdysi univerzita definována, se tedy bude realizovat teprve po univerzitě. Kdo z pedagogů na sebe dbá, bude usilovat o to, aby působil v těchto programech pro graduované. Univerzita první a druhé třídy se rýsuje také z hlediska výuky jako důsledku školské reformy.

Naskytá se tak otázka, jaký je zájem veřejnosti, která tento systém vzhledem k nedostatku soukromých investorů musí do značné míry financovat. Wilhelm von Humboldt kladl ještě na stát ve vztahu k univerzitám jasné požadavky. Stát má za prvé „povinnost“ obstarat prostředky pro fungování a rozvoj vědecké práce, za druhé má hlavní dohled nad vědeckými institucemi a musí zajistit, aby na univerzity byli povoláni vhodní učitelé a aby mezi univerzitami na jedné straně a akademiemi a archivy na straně druhé docházelo k živé výměně a plodné konkurenci, a za třetí musí stát vzít na vědomí, že jinak nesmí do sféry vědy nijak zasahovat.⁶ I v tomto ohledu je současná situace v Evropě výsměchem Humboldtovým úvahám.

Vztah univerzit a státu má kromě ekonomického a právního také principiální rozměr. Zde se nakonec rozhoduje o veřejném a svobodném statutu vědy. O významu výzkumu v přírodovědných a technických oborech panuje zpravidla konsensus. Spory začínají, když se začne mluvit o financování, struktuře, obsahovém zaměření a očekávané návratnosti bádání ve společenských a humanitních vědách. Rozumí se samo sebou, že výzkum, ať jakéhokoliv druhu, není vyhrazen jen státu. Výzkumné výsledky soukromých subjektů jsou stejně

legitimní a zaslouží si uznání. Je ovšem také zapotřebí a je přímo postulátem demokratické politiky, aby existoval konkurenceschopný státní, to znamená z veřejných peněz financovaný základní výzkum, především ve společenských a humanitních oborech a také v lékařských a přírodovědných.

Povaha vědeckého vědění se vyznačuje oproti jiným, ezoterickým formám vědění právě tím, že je principiálně exoterická, tedy veřejná. Stát jako reprezentant politické veřejnosti by tedy měl vyvodit důsledky a měl by zaručit, aby ve všech podstatných oblastech existovala výkonná výzkumná práce, nezávislá na soukromých, tedy partikulárních zájmech, která by umožnila, aby byla tvorba vědění alespoň v hlavních obrysech transparentní, a byla schopna vyvažovat soukromé výzkumné zájmy nebo jim konkurovat. Politika v oblasti výzkumu hodná toho jména by se měla postarat o to, aby svoboda bádání nejen nebyla ohrožena, ale aby byla také garantována a podporována.

Takzvaná autonomie univerzit, která se v mnoha oblastech v posledních letech prosadila, vzbuzuje na první pohled dojem, že přesně odpovídá požadavku svobody učení a výzkumu. Univerzity mají zaručený rozpočet, který pokryje přinejmenším základní vybavení a stěžejní potřeby výuky, a mohou ve větší míře rozhodovat o zaměstnancích a vypisovaných studijních oborech. Je ovšem podivné, že na těch univerzitách, kde už byl přechod k autonomii dokončen, mají lidé, kterých se to přímo týká, dojem, jako by se prostor svobodného rozhodování nerozšířil, ale naopak se na všech úrovních zúžil. Univerzita autonomní v institucionálním a ekonomickém ohledu není ještě zdaleka svobodná univerzita. Autonomie je často eufemismus pro nedostačnou správu, kterou stát, aby ušetřil, přenechává univerzitám samým. A prostřednictvím rozpočtů, vědeckých bilancí a evropských směrnic zůstávají univerzity stejně závislé na politicích jako dosud. Ovšem vzhledem ke spolufinancování z externích zdrojů, k existenci akreditačních a evaluačních agentur a univerzitních rad zasahuje v rostoucí míře do záležitostí univerzity i soukromá sféra. A vládnoucí ideologie zeštíhlování státu zde zanechává znatelné stopy. Zásahy trhu a přenesení politické kontroly na neformální veřejnost vede k „ovládnutí vědecké zvědavosti“, která by se za určitých okolností mohla jevit pro společnost lačnicí po inovacích jako kontraproduktivní.

Na rozdíl od univerzit řízených státní byrokracií se kontrolní a řídicí mechanismy změnily – tedy prohloubily se. A tím se na rozdíl od ministerských úřadů zneviditelnily. Koncept sebeřízení organizací neustálou kontrolou, který se prosazuje i v jiných oblastech společenského vývoje místo nezakryté mocenských poměrů, je na univerzitách vypracován v nejčistší podobě. Je to paradoxní, protože se univerzity nadále chápou jako centra reflexe, která však musí rezignovat na reflexi toho, co se děje s nimi samými. Takřka žádné procesy řízení a kontroly se nevyvinuly z vnitřní potřeby a struktury univerzity, nýbrž byly převzaty z vnějšku, zvláště ze sektoru manažerských technologií.

Je pozoruhodné, že vědci, kteří si ještě před několika lety mysleli, že dokážou kriticky pojmenovat společenský vývoj, kapitulují tváří v tvář nejpitomějším výrokům z hantýrky *new managementu* takřka bez odporu. Nikomu se už nezdá zvláštní, že vysokoškolští učitelé jsou kvůli vylepšení vysokoškolsko-didaktických schopností posíláni do poradny pro podnikatele, kde je školí poradkyně s nedokončeným studiem psychologie, nikoho už nepohoršuje, že se kandidáti na místo vysokoškolského pedagoga musí předvádět v *assessment centru*, nikdo neprotestuje, když se poslední šuntí podnikatelské ideologie prodává univerzitám jako nenovější výkřik – od *blended learning*, *diversity management* až po „bilance vědění“. To dostatečně jasně vypovídá o tom, jak je institucionalizovaná věda schopná odolávat duchu dobových mód. Její odolnost je prakticky nulová.

Tragédie, k níž došlo pod tlakem ideologizace a politizace univerzit v minulém století, se v současnosti opakuje pod taktovkou ekonomizace, avšak jako fraška. Vzletná slova, která provázejí prosazování a zavádění jednotného evropského vysokoškolského prostoru, nás při pohledu na tuto frašku těžko mohou utěšit. Může se však stát, že po dokončení boloňského procesu se fraška opět promění v tragédii, a to jak z hlediska společenskopolitického, tak z hlediska vzdělání.

ELITNÍ VZDĚLÁNÍ A ANTIOŠVICENSTVÍ

Půjde-li všechno podle plánu, v Evropě se to bude za několik let jen hemžit elitními vědeckými zařízeními, excelentními uskupeními, technologickými instituty, špičkovými výzkumnými pracovišti a univerzitami světové úrovně. Jakmile Evropská unie vyhlásí *European Institute of Technology* (EIT), vybrané německé univerzity otevřou excelentní studijní programy a v bývalém nervovém sanatoriu Maria Gugging v Dolních Rakousích jako kouzlem vznikne za pár let rovnou celá elitní univerzita, nebude už třeba mít obavy o budoucnost kontinentu. Půjde-li vše podle evropských plánovačů vzdělání, Harvard bude brzy patřit do starého železa, MIT (*Massachusetts Institute of Technology*) poklesne na regionální úroveň a *brain drain* ze Singapuru do alpského podhůří nabere rozměry beroucí dech. Nová evropská vědecká elita, konečně konkurenceschopná, vykrytalizuje jako dynamické jádro oné privilegiované vrstvy „analytiků symbolů a dělníků vědy“, jimž podle utopických představ leckterých věrozvěstů modernizace patří budoucnost.¹

Mimo oblast ideologických verbálních šarvátek lze skutečně vysledovat pozoruhodný posun v diskusi o politice vzdělání. Pojmy jako elita nebo excelence, které se od konce druhé světové války ve slovníku expertů na vzdělání nevykytovaly, si během několika let vydobyly v jejich repertoáru nejen pevné místo, ale zároveň je obklopuje aura, která nepřipouští sebemenší kritiku konceptu elitních institucí. Společnost posedlá rekordy a špičkovými výkony nemůže jinak, než si i organizaci vědy představovat podle těchto principů, a zprávy o *big science* a špičkových vědcích, o něž se rve celý svět, připomínají stále víc reportáže o zákulisních transferech peněz v lize šampionů.

Většinou se přitom myslí na přírodní a technické vědy, na výzkum klonování a molekulární biologii, kvantovou mechaniku, biomedicínu a nanotechniky, což patří k obrazu vědy, jejíž význam úzce koreluje s finančními prostředky, které je do ní třeba vložit, a s předpokládanými zisky. Humanitním vědám se stalo osudným, že mohou pracovat bez velkých materiálních nákladů.

Je-li spolufinancování z externích zdrojů kvalitativním kritériem vědy, je neschopný ten, kdo takové prostředky vůbec nepotřebuje, protože mu k myšlení stačí hlava. Malý institut humanitních věd, který má minimální náklady na jednoho profesora a jednoho asistenta, vykazuje však jen malý počet absolventů, je proto třeba z finančních důvodů zrušit. Stovky miliónů, které se jen tak vyhodí v rámci špatně plánovaného technologického institutu, naopak vůbec nehrají roli.

Na novém propojení excelentnosti, výzkumných priorit a elitního vzdělání nevidí princip usilující o dosažení vynikajících vědeckých výsledků, které je třeba podle nejlepšího vědomí a svědomí podporovat, ale to, že se za ním skrývá zničující ideologie, jejímž smyslem není podpora výzkumu, nýbrž plánování vědy podle předem daných představ o výsledných cílech. Investuje se jen do oborů, u nichž se v blízké budoucnosti větrí celosvětový trh, stačí jen sehnat peníze a nakoupit „nejlepší mozky“, aby se nějaké instituci propůjčila váha a reputace, a to celé je poháněno diktátem rankingu. Všechno ostatní se tím nutně odsouvá stranou.

Bylo by naivní věřit, že fixace na takzvané špičkové výkony neovlivní každodenní chod univerzit. Požadavek elitnosti a excelentnosti poslouží velmi rychle k tomu, aby se ty oblasti výzkumu a studijní obory, které upadly v nemilost, nejdříve finančně podvázaly a poté kvůli nedostatečným výsledkům zrušily.

Protikladem elity byl vždy obyčejný lid. Ve vědě to není jinak. Proti hýčkaným špičkovým institutům stojí zchudlé univerzity a vysoké školy, které musí žít s cejchem nekonkurenceschopnosti. Všichni fascinovaně upírají zrak na nové elity, k nimž se samozřejmě počítají. Příklon k elitě a k etablování elitních institucí má samozřejmě své důvody. Stručně to lze vyjádřit jednou větou: Poté, co byly univerzity reformami posledních desetiletí beznadějně zruinovány, musejí být znovuobjeveny pod jiným jménem.

Přínejmenším je nápadné, že všechno, co bylo v posledních letech univerzitám vnučeno, v nových elitních zařízeních nikdo nechce. Tato zařízení už pochopitelně nebudou určena pro masu, a pokud na nich bude ještě vůbec probíhat výuka, tak jen pro ty přírodovědce, kteří už absolvovali vysokoškolské studium a excelentními výsledky se kvalifikovali pro další vzdělání zaměřené

na výzkum. Správa má být minimální a samozřejmě se nepředpokládá, že by se elitní vědci museli zabývat administrativou, plánováním a prací v grémiích, shánět peníze a vypracovávat statistiky všeho druhu, tedy vším, co tak ztrpčuje život na současných univerzitách. V elitních ústavech má platit premisa, z univerzit vyhnaná jako prázdné tlachy, že výzkum potřebuje především čas a svobodu.

Každý, kdo pracuje na univerzitě, má jedinou touhu: jednou se v klidu a bez všech vnějších tlaků věnovat tomu, proč je tu údajně zaměstnán – přemýšlet, zkoumat, experimentovat, psát. Není divu, že předmluvy vědeckých publikací jsou plně poděkování různým institucím, kolegům a ústavům, které autora alespoň na pár měsíců osvobodily od jařma univerzitního všední dne. Celý ten nesmysl s nastavenými prioritami, cíli a výsledky, který na univerzitách už nějakou dobu řádí a poznání definuje jako produkt plánování, proto nebude platit tam, kde má pracovat elita.

Stručně řečeno na elitních univerzitách, alespoň v oblasti výzkumu, opět ožije něco z toho, co podle Humboldta charakterizuje univerzitu a co se po desetiletí odbývalo jako nemoderní, reakcionářské, překonané nebo neodpovídající době. To musí dost naštvat lidi, kteří chtěli takové poměry alespoň rámcově zakotvit pro všechny univerzity, a byli za to oceňováni jako nepřátelé reformy. Skutečnost, že se ryze výzkumné instituty, na nichž se už prakticky nebude učit, budou nazývat elitní univerzity, není jen značkový podvod, ale také to znamená, že se mlčky zruší koncept univerzity jako vědeckého zařízení, v němž jde základní výzkum a výuka ruku v ruce.

Zatímco tradiční univerzity se vzdělávacími programy více či méně zaměřenými k získání profesní kvalifikace se nedostatkem přidělovaných financí hrouť, proměňuje se humanistická idea univerzity, redukována na polovinu, v koncept elity, který se zrodil z neoliberálního ducha konkurence. Hegel nazývá takové znetvoření lstí rozumu.

Nakonec bude dopráno získat fundované vědecké vzdělání právě oněm třem nebo čtyřem procentům studujících, kteří před reformami studovali na tehdy ještě fungujících univerzitách. Vysoké procento vysokoškoláků však bude díky inflačnímu udílení titulu *master* všeho druhu zachováno, což je ve skutečnosti největším zastíracím manévrem politiky vzdělání v novověku.

Volání po elitě není jen projevem touhy po vysokoškolské špičce, indikuje také neradostný stav univerzit jako celku. Programy, které se univerzitám oktrojovaly pomocí hesel „vysoké školy pro všechny, emancipace a demokratizace“, nakonec vmanévrovaly vysoké školství do bezvýchodné situace. A to ne v zásadě proto, že by společensko-politické koncepty a politika v oblasti vzdělání byly čirý nesmysl, nýbrž proto, že se toho chtělo dosáhnout s prostředky a za podmínky, které nebyly dostačující. Po otevření univerzit široké veřejnosti muselo být brzy zřejmé, že katastrofa vzdělání, které se tím mělo zabránit, se musela zacyklit a prohloubit v přímé úměře s tím, jak se z univerzit stávala špatně vybavená, přečpaná a zbyrokratizovaná monstra. Univerzity byly sice ideologicky vyzbrojené konceptem spolurozhodování, ale ve skutečnosti ochromené v důsledku rozložení politických zájmů, nízkými rozpočty a obyčejným přetížením.

Strašidlo masové univerzity by ovšem ztratilo mnoho ze své přízračnosti, kdyby se vzniklé problémy hned přiměřeně řešily. Fakt, že na jedné univerzitě studují tisíce studentů, sám o sobě žádnou tragédií není. Dnes vzývaná idyla anglosaského typu univerzity – kampusu, v níž sdílí nemnoho pedagogů s nemnoha studenty duchovní společenství, je sice poeticky nastaveným protikladem reálné situace přeplněných poslucháren, avšak ideu velké univerzity to nikterak nediskriminuje. Také na velkých univerzitách může být přiměřeně dobrý poměr vyučujících ke studentům – za předpokladu, že je dostatek vysokoškolských pedagogů. Také na masových univerzitách se může provozovat prvotřídní výzkum – za předpokladu, že se zátěž výuky a administrativy přiměřeně rozdělí a v případě potřeby deleguje. I na masových univerzitách mají nadaní a aktivní studenti možnost se profilovat – za předpokladu, že je dostatek seminářů, v nichž mohou vyniknout.

Na druhou stranu by velká univerzita mohla nabídnout výhody, jež nejsou v možnostech univerzity anglosaského typu. Díky množství učitelů by se v rámci univerzity mohl zrodit plodný pluralismus metod a jejich konceptuální spor, rozsáhlá nabídka různých oborů a bohaté pole pro výzkum by mohly vdechnout starému ideálu *universitas litterarum* nový život a čelit provincialitou zatíženému konceptu stěžejních oborů a profilů a v neposlední řadě by mohla masová univerzita nabídnout to, co je atraktivní na každé metropoli –

anonymitu. Možnosti kontroly jsou v přehledném prostoru s malým množstvím posluchačů podstatně vyšší než ve slušně zaplněné velké aule, a leckterý svobodný duch nepotřebuje ani tak permanentní vedení a péči, jako pocit, že se může opravdu rozvíjet teprve v anonymitě velkého společenství.

Takové a další možnosti ovšem provozovatelé masových univerzit promarnili, protože sledovali jen jediný cíl – co nejhladší průtok velkého počtu studentů od imatrikulace po absolutorium. To se mohlo za daných okolností realizovat jen snížením náročnosti a vykoupit ztrátou vědeckosti. Místo aby se nyní tento trend zvrátil a univerzitám se vrátila univerzalita, prosazují se elitní instituce. Skutečnost, že ve výběrech pro založení těchto institucí jsou zastoupeni i rektori univerzit, z nichž se mají stát jen pouhé poskytovatelky výuky, dokresluje obraz charakteristický propojením ideologického pění chvály a praktického cynismu.

Ale i pokud je takový vývoj považován za nutný, kde se bere ta nová fascinace pojmem elita? Proč nestačí přiznat ztroskotání reforem univerzit a vysokých škol a podporovat zakládání malých, ale dobře vybavených institucí, aby byl – alespoň v těch vědních oborech, které jsou na trhu žádané, zajištěn nerušený výzkum? Proč se nediferencuje mezi takzvanými vyššími odbornými školami, k nimž patří většina takzvaných univerzit, a oněmi univerzitami, v nichž se skutečně soustavně nabízejí studijní obory řídicí se jednotou výzkumu a učení? Proč se rozšiřuje pojem univerzity na takřka veškeré postsekundární vzdělání, a zároveň se volá po elitnosti a excelentnosti?

Znovuobjevená láska ke starým pojmům je motivovaná politikou vzdělání a výzkumu a zároveň sociálněpoliticky. Elitu lze vždy chápat jen jako společenství vyvolených. Odhlédneme-li pro tuto chvíli od otázky, kdo a podle jakých kritérií výběr provádí, elitní vzdělání znamená ustavení sociální jednotky, která je založená na podivné diferencii oproti všem ostatním. Ti ostatní jsou už z definice samé prostě ti horší. Laskavé ujišťování konstruktérů elit, že toto budou funkční elity, pracovní elity, a že nikdo nepomýšlí na to, aby se z faktu vědecké špičkové práce odvozovala sociální privilegia, je prostě pohádka. Z příkladu existujících elitních univerzit je známo, že nejsou jen vynikajícími místy pro výzkum a někdy i výuku, ale především slouží i jako produkční

a reprodukční instituty sociální příslušnosti, která zdaleka nekoreluje s intelektuálními nároky, jež bychom rádi na elitu kladli.

Internacionalizace věd je celosvětový sociální segregací proces, v němž krystalizuje úzká vrstva lidí, jejíž členové zpravidla komunikují jen se sobě rovnými, nechávají se oceňovat jen sobě rovnými a vytvářejí pomocí rituálů, svazků a vzájemné výpomoci při zachování veškeré konkurence spiklenecké společenství. Vědeckému pokroku vytváření elitního vzdělání nijak zvlášť neprospěje. Elity vytvářejí neformální tlak na sociální a intelektuální přizpůsobení a sabotují každé neortodoxní a svérázné myšlení, bez něhož není možná žádná inovace.

Koncept elitního vzdělání razantním tempem oslabuje exoterický charakter věd povýšený od počátku novověku na program, jejich otevřenost a veřejnost, ambice osvícensky spolupůsobit a být nositelem osvěty. Elity se vydělují, především jazykem, který používají. Obrovskou rychlost, s níž se angličtina etabluje jako jediný vědecký jazyk, není třeba hned označovat za čirý imperialismus.² Přestože je nepřehlédnutelný konkurenční náskok všech *native speakers* oproti těm, kteří mají jiný rodný jazyk a anglicky se musí nejdříve naučit, nelze nevnímat ulehčení komunikace. Ale nesmějí se ani zavírat oči před skutečností, že v přímé úměře s tím, jak přestávají být národní jazyky i jazyky vědeckými, pozbývá platnosti právě ten motiv, který v době osvícenství a díky osvícenským názorům vedl k tomu, že byla latina jako někdejší univerzální vědecký jazyk nahrazována národními jazyky.

Christian Thomasius koncem 17. století požadoval, aby věda směřovala ke všem, ne jen k elitářskému kruhu učenců,³ a pro Immanuela Kanta byla věda neoddelitelně spjatá s tím, co nazýval veřejné používání rozumu.⁴ Skutečnost, že se dnes i v neanglickojazyčných zemích otevírá stále více studijních oborů v angličtině, možná podporuje žádoucí internacionalizaci, ale zároveň obsahuje nebezpečí, že pro rozhodující oblasti vědy, techniky, ekonomiky a ve stále větší míře i politiky a práva bude ve vlastním jazyce chybět pojmosloví. Kdo byl svědkem toho, jak nějaký expert zoufale hledá ve svém rodném jazyce výraz pro pojem, který je pro něj běžný jen v angličtině, tuší, jaký vývoj se dá očekávat. Nejdříve se příslušný terminologický pojem pozapomene, potom už se neví, že takový výraz v rodném jazyce existoval, a nakonec dotyčné slovo zcela vymizí.

Kromě nepopíratelných výhod, které tento vývoj přináší *scientific community*, to ale také znamená, že ostatní evropské jazyky postupně ztrácejí kompetence adekvátně označovat ústřední oblasti moderní společnosti – vědu, techniku, ekonomiku a právo – byť jen terminologicky, a to ne proto, že by v jejich jazyce taková slova nebyla, ale protože jsou programově potlačována, nebo se už nerozvíjejí. Jazykověda označuje tento fenomén jako „ztrátu domény“ jazyka, kterou definuje jako „ztrátu schopnosti komunikovat ve vlastním jazyce na všech úrovních vědění, protože se nerozvíjejí potřebné odborné jazykové prostředky.“⁴⁵

Abychom vyloučili nedorozumění, zdůrazněme, že nám nejde o nějaký omezený jazykový purismus, nýbrž o fakt, že mnohé evropské jazyky ztrácejí v rozhodujících oblastech moderního života kompetenci. Týká se to menších skandinávských jazyků, ale rostoucí měrou i němčiny a některých románských jazyků. Pokud zůstane jediným možným polem pro uplatnění národních jazyků krásná literatura, přestanou být takové jazyky integrální součástí kultury. Nemusí být daleko doba, kdy se začínajícím spisovatelům bude doporučovat, aby svá díla psali rovnou v angličtině, jestliže chtějí hrát v první lize. V důsledku toho by se starým evropským jazykům přiznával jen statut regionálních dialektů, v nichž postačí umět pojmenovat věci denní potřeby, ale jakmile by se začalo mluvit na vyšší úrovni, profesionálně, nebo dokonce vědeckým jazykem, chyběla by slova a přešlo by se do angličtiny.

Takový vývoj není ničím novým. Dlouhou dobu byla latina církevním a vědeckým jazykem, potom zaujímala statut elitního jazyka francouzština a ve středovýchodní Evropě němčina. Dosud byla dominance výše postavených dorozumívacích jazyků vždy spojená s dominancí sociálních skupin, které používaly jazyk jako nástroj moci a znak svého postavení. Nyní je tomu zřejmě tak, že angličtinu ovládá více lidí než svého času latinu nebo francouzštinu. Ale dokud nebude angličtina pro všechny lidi takzvaně prvním jazykem – což je velmi sporný ideál – dominance angličtiny znamená, že se etabluje preference jednoho jazyka a s ním nedílně spojené kultury myšlení oproti jiným tradicím národnějazykových kultur.

Při vši nevyhnutelnosti, která se takovým procesům v kontextu globalizace připisuje, udivuje zápal a horlivost, s níž se především v německé jazykové oblasti

pracuje na odstranění němčiny jako vědeckého a profesního jazyka. Téměř to vzbuzuje dojem, jako by se mnoha Němcům a Rakušanům naplňovalo toužebné přání konečně se osvobodit od poskvrny němectví a nacionalismu. Ti, kdo ve své profesní komunikaci a rostoucí měrou i v soukromé – zde ovšem se spikleneckým pomrkáváním – preferují angličtinu, dávají najevo, že jsou světoobčané, jež se zbytkem zabeđeného obyvatelstva nic nepojí, a jsou imunní vůči každé formě reakcionářského zdůrazňování němectví. Taková snaha se může z historického hlediska jevit odůvodněná a je jistě úctyhodná – ovšem zdá se, že tito lidé jsou motivováni nenávistí k sobě samým, která by mohla být výrazem dosti zabeđené a povýšenecké negativní fixace.

Vzhledem k dynamice tohoto vývoje bude zřejmě marný nejnovější pokus německé Vědecké rady, aby se alespoň v některých humanitních vědách zachovala němčina jako vědecký jazyk, i když pro to uvádí dobré důvody. Jak dramaticky tento vývoj probíhá, se ozřejmí, když si připomeneme, že Hans Georg Gadamer ještě koncem osmdesátých let minulého století zdůrazňoval funkčnost a nutnost jednotného jazyka pro přírodní vědy, avšak pro humanitní vědy tento požadavek jednoznačně odmítl. „Lze říci, že rozmanitost evropských jazyků je přímo niterně srostlá s existencí humanitních věd a jejich funkčního významu pro kulturní život lidstva. Nelze si ani představit, že by se tento kulturní svět, i kdyby to bylo sebevíc praktické, sjednotil i v humanitních vědách na jednom mezinárodně platném jazyce, jak se to už dlouho prosazuje v přírodních vědách.“⁴⁶

Přijetí angličtiny jako kongresového a dorozumívacího jazyka i pro humanitní vědy, jež se odehrálo takřka bez odporu, naznačuje, že pozbyla platnost souvislost mezi jazykem, kulturou, historickým vědomím a schopností reflexe, která byla ještě pro Gadamera zcela evidentní. Oslnění fantazmatem internacionalizace a z obavy, aby se neocitli v podezření, že jsou v zajetí národního nebo dokonce nacionalistického myšlení, se reprezentanti humanitních věd vzdali možnosti tento transformační proces podrobit kritické reflexi především v německojazyčném prostoru. Je považováno za nanejvýš nevhodné zamýšlet se nad tím, že vědec, který musí mluvit, psát a myslet v cizím jazyce, přičemž předmětem jeho bádání je jazyk samotný a vztah k němu, musí rezignovat na přesnost, poznání a schopnost detailní diferenciacie. O tom se

nemluví, protože jakmile kyne světová elita, nikdo si nepřeje, aby byl řazen k provinční Evropě a její různorodosti. Ke kulturnímu pluralismu se tak zpravidla hlásíme v normovaném jednotném jazyce.

Vědecké elity se tedy většinou nemusí bezpodmínečně vyznačovat kreativitou a originalitou, nýbrž především vnějším znakem – užíváním angličtiny. Tento znak může nabýt, jako všechny znaky elit, absurdních rysů. Pokud na konferencích konaných v Německu hovoří němečtí přednášející k německým posluchačům anglicky, aby dokázali svou internacionalitu, tak je to přinejmenším stejně nesmyslné jako skutečnost, že žádosti podávané na projekty s tématem rakouské literární historie musejí být napsány anglicky. A je otázka, jestli přispěje k mezinárodní prestiži, když jsou v jisté alpské univerzitě hygienická zařízení místo známé anglické zkratky WC označena americkým výrazem *restroom*. A jistě je věcí diskuse, zda označování akademických titulů, názvy studijních oborů, vědeckých institutů, doktorandských programů a výzkumných projektů anglickými názvy skutečně signalizuje, že jde o světovou špičku, nebo se to jen předstírá. Zřejmě také předpokládáme, že elitní kolegové ze zámoří nemají ani špetku jazykové kompetence, která by jim například umožnila správně identifikovat tak exotický název, jako je *Universität Wien*, a tak abychom eliminovali riziko, že nás nesprávně lokalizují, jmenuje se někdejší alma mater Rudolphina přinejmenším v oficiálním korespondenčním styku dnes také *University of Vienna*. Podlézavost vůči anglosaské vědecké kultuře povýšené na idol vede k tomu, že je nepřímou pokládána za jazykového idiota, což patří k četným nechtěným pointám tohoto přístupu.

Ale to jsou maličkosti, součást oné absurdity, která jde na vrub bolestivých důsledků globalizace. Podstatnější je, že se už ani nesmí mluvit o negativních stránkách vývoje, který popírá vztah mezi jazykem a kulturou, jak ho ještě definoval Gadamer. Friedrich Nietzsche říká na jednom místě v díle *Lidské, příliš lidské*, že naučit se cizí jazyk znamená nejen naplnit si paměť slovy místo myšlenkami, nýbrž že cizí jazyk je i „sekyrou, jíž utínáme kořínky jemného citu pro nuance rodného jazyka, který se tak nenávratně poškozuje a zaniká“. A dodává: „Dva národy, z nichž vyšli největší stylisté, Řekové a Francouzi, se nikdy cizí jazyky neučili.“⁷

Jedním dechem se ovšem Nietzsche zasazoval o kosmopolitismus a nutnost celosvětově jednotného dorozumivacího jazyka – což mu ovšem nebránilo rozpoznat cenu, kterou je nutné za takový pokrok zaplatit. Mluvit o ztrátě stylistické úrovně a jemného citu pro bohatství nuancí, které s sebou přináší nové mezinárodní jazykové standardy, a o tom, co to znamená pro kvalitu myšlení a psaní, je dnes samo sebou nepřijatelné. A dodejme, že právě nové vědecké elity jsou občas nuceny argumentovat heslovitě a nediferencovaně, čímž se poškozuje onen elitní status, který se stále více řídí vnějšími zadáními a postojí a stále méně se cítí vázaný skutečným myšlením.

Koncept elit a excelentnosti skrývá pro humanitní vědy ještě jiné zálužnosti. Na rozdíl od aplikovaného přírodovědného bádání spočívá užitek humanitních věd nikoli v produktech a technologiích, jejichž široké použití nevyžaduje pochopení vědeckých základů, nýbrž ve veřejné účinnosti vědy samé. Lidé, kteří si koupí plazmovou obrazovku, nemusí chápat nic z výzkumného procesu, který vedl k vývoji této technologie. Ovšem jedná-li se o společenskou relevanci vědeckých teorií a poznatků – od genové manipulace, výzkum rozdílnosti pohlaví, ekonomii až po teorii médií, je občan, vyloučený z tohoto diskursu, ačkoliv má právě v těchto otázkách nakonec politicky spolurozhodovat, v podstatě zbavován svéprávnosti.

Ekonomové diskutující v obchodní angličtině o daních, které zamýšlejí uvalit na to či ono obyvatelstvo, jež se nemůže bránit už proto, že mluví jiným jazykem, se skutečně etablují jako elita, jíž už nejde o to, aby hledala dialog a výměnu názorů s těmi, jimž je jejich práce vposledku adresována. Sociální nebo humanitní věda, která nechce, aby jí porozuměla deklarovaná cílová skupina jejího bádání, je strukturálně antiosvícenská. Kritika hermeticky organizovaného vědeckého odborného jazyka, ve vědě nutného, ale scestného pro informování zainteresované veřejnosti na přiměřené úrovni, je na místě i tehdy, když experti zahleují a znejistují iritované občany záplavou anglicismů.

Humanitní vědy se ocitají v paradoxní situaci. Jejich vědecká excelentnost (výtečnost) se měří pouze standardy mezinárodních znaleckých kartelů, zároveň však musí demonstrovat svou potřebnost publicitou a veřejnými vystoupeními. Avšak ať dělají humanitní vědy cokoliv, nic je nezachrání. Ani nejlepší mezinárodní reference nezachrání instituty a filozofické fakulty s bohatou

tradicí a dlouhou historií před zrušením. A vědec, který poukazuje na rozsáhlou publikační činnost ve své zemi, je zase kritizován za nedostatek internacionality. Lepší by bylo místo poklonkování duchu doby a jeho přemetům zůstat přímo u věci, a když to musí být, s ní i zmizet.

Mluví-li se o elitách a excelenci, s humanitními a kulturními vědami se beztak nepočítá. Ať už se prezentují jakkoliv inovačně, seriózně a uznávaně, šanci na to, aby byly zahrnuté do programů excelence, mají jen tehdy, slibují-li jedinou přidanou hodnotu, kterou humanitní vědy mohou poskytnout: ideologické služby. Mezi čtyřmi (sic!) programy humanitních a sociálních věd, které obstály v prvním řízení v excelentnosti německých univerzit, jsou tedy tak duchaplné projekty jako „Média: Materiální podmínky a kulturní praxe“ nebo „Kulturní základy integrace“. Takové splynutí ducha doby a konceptu excelentnosti vypovídá vše o povaze humanitněvědní práce ve světě elit. Humanitní vědy jsou podřízeny technicky orientovaným přírodním vědám.

Většina snah vytvořit na evropském kontinentu vědecké elity se točí kolem fantazmagorie zvané *Institute of Technology*, který se zdá zřejmě jediný vhodný k tomu, aby stvrdil světovost Evropy v oblasti věd. Přitom nejvíce podezřelý není pokus propojit výsledky vědeckých výzkumů, koordinovat vědu a etablovat ji za co nejlepších podmínek na nejvyšší myslitelné úrovni, nýbrž bohorovná představa, že vědeckou reputaci lze naplánovat na rýsovacím prkně a prosazovat směrnicemi Evropské unie nebo zákony jednotlivých zemí. Nepochopení vědy se u těchto plánovačů elit projevuje v neposlední řadě právě tímto úsilím. Očividně nestačí udělat všechno pro to, aby se rámcové podmínky pro vědeckou výuku a výzkum zlepšily, ale musí se přitom mluvit o volné soutěži, vítězích a poražených, o excelenci a elitě. I kdybychom vycházeli z myšlenky, že vynikající věda se dá provozovat jen v určitém biotopu, nepostizitelné okolnosti, které založily pověst, již se takzvané elitní univerzity momentálně těší, se naplánovat nedají.

Prosazování vědeckých elit a principu excelentnosti nesignalizuje ani tak zásadní odhodlání zvýšit výkonnost, ale mnohem spíš tendenci k izolaci a ekonomizaci vědecké práce. Stejně jako nejnovější reformy definují univerzity, které byly dosud financované z veřejných peněz, jako podniky, které jsou zodpovědné dozorčí radě, jež je všechno jiné než reprezentant veřejnosti, tak se

i věda stále víc interpretuje jako mezinárodní firma, k jejímuž programu už nepatří idea vzdělávání lidí. Člověk může, z dobrých důvodů, s takovou koncepcí souhlasit a plédovat za návrat osvícenského absolutismu, který sice lid obšťastňuje požeňáním vědeckého vědění, avšak zároveň ho drží daleko od center a procesů tohoto vědění. Lze si jistě dobře představit, že taková dělba práce nepůjde k duhu jen vědám, ale také lidem, kteří se tak osvobodí od všech nároků, které přesahují získání kvalifikace pro výkon povolání. Sklon k více či méně osvícenému absolutismu je v Evropské unii beztak nepřehlédnutelný. Přinejmenším by se to ale mohlo jasně říci a vzít na vědomí, že Evropa se tím loučí s ideou Evropy par excellence.

Osvícenské pojetí vzdělání bylo principiálně myšlené jako otevřené a přístupné, mělo být motorem emancipace, předpokladem pro to, aby lidé měli východisko z nesvéprávnosti, ať už zaviněné jakkoliv. Také klasická organizace vědy v „republice učenců“ nechápala univerzitu jako místo určené elitám, ale mnohem spíše jako model rovnosti založené na rozumu, která by mohla být vzorem pro uspořádání společnosti jako takové.

Snaha vyhradit získané vědění celé společnosti jen jedné vyvolené skupině – a přesně tak je míněná elita – je prostě předmoderní a zatlačuje vědce do role kněze. Není sporu, že by někteří takovou roli ochotně a rádi akceptovali – avšak konceptu osvícenství je pozice kazatele vědění bytostně cizí. Slabost Evropy v intelektuálním sporu s předmoderními formami myšlení a života spočívá možná v tom, že rysy předmodernosti jsou charakteristické i pro samotný koncept elity vědění. Není zrovna nejvhodnější zaklínat se při každé diskusi o hodnotách osvícenství jako jádrem evropské identity, ale zároveň se jí s radostným vzrušením vzdávat ve prospěch domnělé výhodnosti volné soutěže. Alespoň by se tito konstruktéři měli hlásit k tomu, co dělají. I celosvětově vládnoucí neofeudální kapitalismus a přidružené vědy si zaslouží, aby byly nazývány pravým jménem. Je to projekt antiosvícenství.

SEČTENO A PODTRŽENO: HODNOTA VĚDĚNÍ

Kdybychom věřili ujišťování proponentů společnosti vědění, vědění by představovalo jednu z nejvyšších hodnot moderní společnosti. Žádný slavnostní projev se neobejde bez ujišťování, jak je důležité investovat do výzkumu a vývoje, v žádném volebním programu nechybí prohlášení, že ve vědění, vědecké soutěži a vědeckém pokroku spočívají záruky pro budoucnost, v žádném příručce pro management vědy nesmí chybět tvrzení, že klíčem pro zisky – elegantněji řečeno úspěchy – v podnikání je využívání nových zdrojů.

Jak se zdá, vědění se stalo vzácným statkem, s námahou se získává, pečlivě hýčká a obětavě pěstuje. Ve skutečnosti se získávání, uchovávání, rozdělování, předávání a využívání vědění provozuje podle modelu výroby libovolného zboží. Jen tak může docházet k tomu, že například univerzity směle udávají nárůst své výzkumné práce v procentech. O poznání přitom jistě jít nemůže. A v protikladu k neustálému ujišťování o hodnotě vědění právě vědění není zpravidla nijak zvlášť ceněné, protože už bylo dávno oloupeno o náročnost kladenou na poznání.

Dovolíme si tezi, že právě ve společnosti vědění nepředstavuje vědění hodnotu samo o sobě. Protože je vědění definováno podle externích kritérií typu očekávání, aplikace a užítkovosti jako vyrobený produkt, je nasnadě, že tam, kde neodpovídá těmto kritériím, musí být také rychle zlikvidováno. S oblibou se hovoří o odstraňování zastaralého vědění, o vymazávání databází a zbavování se nepotřebného balastu vědění. Jinými slovy: Společnost vědění zachází se svým údajně nejvyšše ceněným statkem tak, jako by to byla nejposlednější veteš.

Společnost vědění samozřejmě nemůže své pohrdání věděním hlasitě propagovat. I zde si lze vypomoci trochou morálky. Duch dnešní doby se do tohoto problému zakousl pod názvem „etika vědění“ a snaží se definovat podmínky, za nichž lze s věděním zacházet přiměřeně, trvale a zodpovědně. Je ovšem otázka, zda vědění vůbec může být předmětem etických reflexí, nebo zda se

nemá zkoumání etiky omezit na jednání lidí, kteří mají předpoklady k určitému vědění. To, co se už po dlouhou dobu diskutuje a praktikuje pod heslem *odhad technických důsledků*, bezesporu vykazuje eticko-normativní složky. Morální kvalita vědění se projevuje teprve při jeho užití, které může kolidovat s určitými morálními zásadami – například, když by krátkodobý užitek nějaké technologie vyvolal dlouhodobé poškození.

Na tomto místě je nutné připomenout, že především etika diskrétnosti stavěla na tom, že určité vědění lze jako takové považovat za morálně povážlivé. „Je pravda, že pánbůh je všudypřítomný?“ zeptala se holčička matky. „Mně se to ale zdá neslušné.“⁴¹ Tento Nietzscheho vtip poukazuje kromě jiného na to, že v kontextu sociálních vztahů budou vždy existovat určité formy vědění, které podléhají morálnímu hodnocení, tedy ne až jejich nasazení nebo využití. Pojmy, jako je intimita nebo soukromí, se měšťanská společnost pokusila definovat ty sféry, v nichž je získávání vědění považováno za morálně pohoršlivé, a proto byly zvědavost, voyerismus, pronikání do soukromé sféry atd. považovány za špatné. V časech otevřených zповědí v televizi, webových kamer a telefonních hovorů v metru pozbyly tyto zakázané zóny vědění do značné míry závaznost, naopak patří přímo k programu podobných technologií a televizních formátů, aby se diskrétnost odmítala a zesměšňovala. Vzhledem k nesčetným kamerám, které dnes vystřídaly všudypřítomného boha, už nic neslušného neexistuje.

V klasické teorii vzdělání fungovalo vědění jako morálně kvalifikující kategorie v tom smyslu, že podporovalo a posilovalo cíl osvícenství – autonomní myšlení a žití mravního subjektu. Už tady se ukazuje, že vědění jako rostoucí poznání a schopnost ovládat přírodní procesy nebo s ním související technologie je nutné nejdříve podřídit morálnímu imperativu, aby je bylo možné eticky posuzovat. Přitom nejde jen o důsledky zásahů techniky do přírody nebo o etickou odpovědnost vědců a inženýrů pracujících s modely, jež mohou mít velké konsekvence, ale o to, že vědění samotné je morálně indiferentní, a proto morálně otevřené. Vědění nebo vynikající vědecké výsledky nějakého člověka v určité oblasti ještě nevypovídají nic o jeho morálním statutu. Kariéry vědců všech oborů v totalitních systémech nebo vojensko-průmyslových komplexech v době nedávné i v současnosti to dostatečně jasně ukazují.

Přínejmenším v Kantově smyslu bylo konkrétní vědění stejně málo zdrojem morálky jako jiné vlastnosti nebo kompetence. V tomto smyslu je kategorický imperativ rezultátem praktického rozumu, který chce usilovat o dobro kvůli dobru jako takovému, pokud by se každé vědění, které může být aplikováno na člověka, tomuto imperativu podřizovalo.

Teprve tam, kde je vědění integrováno jako koncept osobnosti, jehož smyslem je člověka „utvářet“ jako suveréna mravního jednání, lze v užším slova smyslu mluvit o etice vzdělání. Vědění se pak stává v kontextu vzdělávacího procesu eticky relevantní, protože teprve tento vzdělávací proces má formovat svéprávného jedince schopného odpovědnosti. Étos vzdělávacích programů osvícenství byl prodchnut tímto konceptem stejně jako reformy vzdělání v šedesátých letech 20. století. Vzdělání jako vzdělání člověka mělo být garantem obranyschopnosti proti vnitřnímu a vnějšímu barbarství. Skutečnost, že byl tento étos prázdný, si uvědomovali už kritici vzdělání v 19. století.

Friedrich Nietzsche polemicky vyhrotil tuto kritiku jako nikdo jiný na vztah vědění a morálky: V *Antikristu*, jednom ze svých posledních děl, Nietzsche napsal: „Morálka: věda je to, nač se vztahuje zákaz, – věda jako taková je zakázaná. Věda je první hřích, zárodek všech hříchů, dědičný hřích. Toto je morálka. – ‚Nepoznáš‘: – všechno ostatní z něj vyplynulo.“² Vědění, právě vědění o člověku a propastech v něm, stojí v protikladu k morálce, vzdělání jako radikální požadavek na sebezprůzračnění bylo v této perspektivě vždy také formou morální kritiky.

S koncem idey vzdělání ve společnosti vědění tato souvislost mezi etikou a vzděláním nemizí, nýbrž se přesunuje na jiné úrovně. K základním otázkám normativní „ekologie“ vědění patřil například vždy problém, co se má ze sumy dosavadního vědění a možného vědění dále zkoumat a následně předávat dál – jinými slovy, jaké obory a obsahy, jaké tradice a školy, jaké studijní směry a výzkumná těžiště se mají nabízet a budovat, jaké se mají omezovat, potírat a rušit.

V kontextu takového pojetí vzdělání, které ještě mělo za cíl svéprávný subjekt, tedy třeba u Wilhelma von Humboldta, vycházel kánon oborů a bádání z jejich paradigmatického obsahu pro všeobecné pochopení lidské existence a jejího rozvoje – proto byly prioritní klasické jazyky a antická kultura. V kontextu

globální ideologie konkurence se selekční procesy vědění naopak řídí imaginárními a reálnými konkurenčními výhodami.

Vědění se místo integrální součásti procesu výchovy člověka stává prostředkem boje o trhy a průmyslové šance v budoucnosti. Radikálně řečeno: Základní klíč vědy, který Niklas Luhmann charakterizoval dvojicí pravdivé/nepravdivé, postupně zaniká a nahrazuje se klíčem ekonomickým: platit/neplatit.

Pokud je získání peněz z externích zdrojů pro vědeckou kvalifikaci podstatnější než autorství monografie, tak se tento proces přesunování významu ve vědecké práci přínejmenším zviditelní. Z tohoto hlediska získává ovšem Nietzscheho vyostření vztahu vědy a morálky na aktuálnosti. Neboť ekonomické a politické mechanismy řízení vědeckého poznání se dnes stejně jako dřív s oblibou hálí do pláštíku morálky. Právě v oblasti humanitních a sociálních věd, ale také aplikovaných věd vyznačuje morálka takřka klasickým způsobem zakázané zóny vědění. Zkoumat nezaujatě například otázky etnicity, genderu, problematiku migrace nebo dějiny 20. století je takřka nemožné, neboť badatelské výsledky diktované politikou morálkou jsou zpravidla předem dány.

Avšak bez ohledu na výše řečené musí každá „ekologie“ vědění vyvinout kritéria, které vědění je přípustné a předává se dál, a které vědění se má opomíjet a zapomenout. Humanistický koncept vzdělání se řídil étosem svéprávnosti člověka jakožto imanentní součástí pojmu vzdělání. Vědění, alespoň v ideálním případě, se poměřovalo tím, jak dalece umožňovalo rozvíjet autonomii a sebezprůzračnost subjektu, a tím schopnost člověka jednat. Podle tohoto kritéria vybrané vědění bylo implicitním předpokladem pro to, aby se člověk mohl vnímat jako morální bytost.

Pojetí založené na soutěži a konkurenci nachází selekční kritéria vědění naopak v možnostech jeho ekonomického, politického nebo alespoň mediálního využití – přičemž mediální využití jako jediné garantuje v současné době přežití humanitních věd. Protože je vědění odtrženo od individuálních a sociálních vzdělávacích procesů, může se s ním zacházet jako se substancí, již je možné ponechávat v oběhu, nebo vyhazovat pouze podle kritérií užitečnosti. Proto také existuje management vědění. A proto také nikdy žádná společnost nemluvila o vědění s takovým pohrdáním jako společnost vědění, nejde jí totiž ani o pravdu, ani o vzdělání. Rovněž pro moderní management vědění platí

nevyslovená zásada: Nepoznáš. Afirmativní etika vzdělání manažerů vědění se v tomto kontextu omezuje na požadavek, aby spolupracovníci dávali svůj talent do služeb věci, o níž jsou osobně přesvědčeni, protože takový postoj pozitivně působí na okolí a zvyšuje tržní potenciál vlastního vědění.³ Podobným konceptům aspoň nelze upřít pozitivum jasného vyjádření.

„Management vědění“ je už v podstatě považován za novou spásnou nauku pro otázky vědění. Takoví manažeři vědění nahradili nejen experty pro oblast vzdělání, ale za manažery vědění se mají stále víc považovat i pedagogové a dokonce i vědci. Takové pojetí je možné jen proto, že společnost vědění přetřela vztah vědění k pravdě. Nyní se data vnímají jako suroviny, informace jako data upravená pro nějaký systém nebo podnikání a vědění jako „zušlechťování informací praxí“.⁴ Místo o poznání jde o *best practice*. Právě ten rozdíl, který odlišuje vědění jako epistemické jednání od jiných strategií uchopování světa, je nyní zrušen. Management vědění jedná jako „materiální hospodářský systém“, a manažeři vědění vznášejí právě ten paradoxní nárok, aby se při „vyloučení otázek pravdivost a platnosti“ zjistilo, jaký druh vědění potřebuje podnik k vyřešení svých problémů.⁵

Z této perspektivy je otázka po pravdě stejně zbytečná jako otázka, jestli někdo něčemu porozuměl a má pro nějaký fenomén přesvědčivé vysvětlení, které přesahuje úroveň mínění vztahujícího se k praxi nebo zevšeobecněné zkušenosti. Právě vědění, jímž se údajně vyznačuje společnost vědění, vědecké vědění, se přinejmenším podle systémové teorie řídí klíčem pravdivé/nepravdivé, které jeho adepti hodlají nyní zrušit. Rezignace na to, co by se dalo nazvat vztah vědění k pravdě – bez ohledu na formu vědecké teorie a praxe – bylo ještě u Adorna projevem polovzdělanosti, protože nebyla zamýšlená, nýbrž byla výrazem objektivní neschopnosti. Nyní se stává rezignace na pravdu programovou záležitostí, a tudíž nevzdělaností.

Správné je, že pravda myšlená jako absolutní, se může zvrhnout v katastrofální ideologii. Nesprávný je konstruktivistický postoj, že se má rezignovat na pravdu i jako na cílovou představu vedoucí k poznání. Rezignace na pravdu je předpokladem pro to, aby se vědění posuzovalo a spravovalo nikoliv podle vlastních kritérií, ale podle vnějších hledisek. Předpokladem ekonomizace vědění je jeho zneškodnění.

Pokud vědění představuje už jen aplikaci informací pro podnikání zcela poplatné praxi, je definováno podnikatelským cílem, nikoliv kritériem pravdivosti. Transformační proces, který tak byl zahájen, je ve svých převratných společenskopolitických a filozofických důsledcích doposud prozkoumán pravděpodobně jen velmi nedostatečně. Vědění a vzdělání už nejsou cílem – jakkoliv bylo toto tvrzení vždy sporné –, nýbrž prostředkem, který nevyžaduje žádné další reflexe, pokud se dá obhájit jen jako prostředek – pro prosperující trhy, kvalifikace pro pracovní místo, mobilitu služeb, růst hospodářství. Už ne vzdělanec a už vůbec ne moudrý člověk, ale ani ne erudovaný odborník klasického typu není ve společnosti vědění myslitelný jako cíl permanentně vyžadované vědecké soutěže, nýbrž je to jen *brain*, který rychleji rozpozná industriální možnosti aplikace komplexního výzkumu než konkurence v Šanghaji.

Je ovšem nejasné, co moderní management vědění vlastně řídí. Zatímco naivní zástupci této módní, prudce rostoucí branže očividně věří, že vědění je zdroj, který lze v rámci konkrétního podniku rozdělovat, spojovat, importovat, exportovat a dělit jako jiné suroviny a rovněž postupy, jiní začínají chápat, že řídit nelze vlastně vědění, ale v nejlepším případě lidi, kteří něco vědí.⁶ Pozoruhodný je přitom důraz, který teorie managementu používá ve vztahu k vědění: Nadaný vedoucí pracovník, který má v nějaké firmě „pro význam zdroje vědění senzibilizovat a mobilizovat celkovou organizační strukturu“, se může podle anglosaské firemní kultury nazývat *chief knowledge officer*⁷ a alespoň iniciálovou zkratkou se přiblížit svému CEO, *chief executive officer*. Atraktivita takto označovaných funkcí je tak neodolatelná, že některé staroslavné univerzity přecházejí k tomu, že pro všechny možné a nemožné úkoly zřizují štábní pobočky, což má alespoň tu výhodu, že je zcela zřejmé, že vědění má být na povel.

Jinak teorie managementu vědění nenabízí tak jako mnohé podobné koncepty o moc víc než zběhlost v ambiciózním jazyce podnikového poradenství. Metody přípravy, výběru, strukturace, provázání a prezentace informací, probírané v každém prosemináři, jsou prohlášeny za strategické podnikatelské úkoly, které se dají očividně zvládnout jen reorganizací, takže se přímo vnucuje kacířská otázka, jak je možné, že rozhodujícího pokroku poznání dosáhlo lidstvo v epochách, které o managementu vědění neměly ani potuchy.

Velmi se přitom zdůrazňuje, že vědění může v nějakém podniku produktivně cirkulovat jen tehdy, když je dáváno do oběhu ve formě „sofistikované členěných dokumentů“. Špatně napsaný, nečleněný text je samozřejmě čítankovým příkladem „nesofistikovaného členění dokumentace“, ovšem zestručnění textu a jeho doplnění hesly, symboly, grafikou a tabulkami, které všechny tak pěkně odpovídají šabloně *power-pointu*, se stávají prototypem „sofistikované“ členěné dokumentace. Vizualizace je kouzelným slůvkem a *clickable knowledge maps* pak přímo vzorem manažerského řízení vědění.⁸

Způsob, jakým se dnes vědění prezentuje, je také možné chápat jako rostoucí pohrdání věděním. Nešvar, který je možné pozorovat nejen při firemních prezentacích, ale který se stále více šíří i při vědeckých sympoziích a na univerzitách a jehož jádrem je to, že se jednoduché věty a nabubřelé pojmy promítají přes *power-point* a pak je přednášející prostě předčítá, je výrazem pohrdání posluchači a absolutní ztrátou toho, čemu se kdysi říkalo přednášková kultura. Když se k tomu přidruží oblíbené sloupcové a koláčové diagramy – a je zcela jedno, o jaké téma se jedná –, můžeme si být celkem jistí, že ať se vizualizaci zamýšlí cokoli, obraz opravdových poměrů se neukáže.

Při takových příležitostech dochází k zásadnímu nepoměru mezi technickým a mediálním vybavením a duchovním obsahem. Jakmile se všechno blyští a jiskří, všemu dominují videoklipy, monitory a laptopy a vše se nese v duchu totální multimediality a snahy o grafické ztvárnění, je skutečně lepší přestat naslouchat. Nejenže nadvláda techniky překrývá slova, ona už nepřipouští skutečné myšlenky. Existují prezentační formy – a sofistikovaně strukturovaná dokumentace k tomu patří –, které myšlení takřka znemožňují. Formulují se už jen nadpisy, podnadpisy a hesla a veškeré možnosti propůjčit větám logickou, tudíž argumentační strukturu, jsou podvázané. Přesto jsou protagonisté takových show přesvědčení, že je to dobrý způsob, jak zprostředkovat vědění.

Pokud dávají na takové koncepty peníze podnikatelé, je to jejich věc. Sporné je pojetí řízeného vědění tehdy, když se přesune do samotných center vědění a požívá je zevnitř. Ale když se univerzity, které mají takřka tisíciletou zkušenost s metodami, jak nakládat s věděním, řídí při restrukturalizaci zcela prostoduchými ideologiemi podnikání, je to projev neschopnosti a faktické

hlouposti. Místo aby na základě vlastního potenciálu vědění a kritické reflexe tento nesmysl kritizovaly, podržují se mu hnány panickým strachem, že propasou jeden z modernizačních skoků, které se na ně valí neuvěřitelným tempem jeden za druhým. Došlo to tak daleko, že univerzity jsou nucené vykazovat podle vzoru subjektů podnikové sféry bilance vědění, aby konečně mohly svou hodnotu v přehledných číslech a barevných diagramech vytisknout na fólii.

Co se v bilanci vědění vlastně bilancuje, je pro všechny naprostá záhada. Přestože se zde nedá nic počítat, ve světě, který trpí verifikovatelným kvantifikačním syndromem, to nikomu nebrání, aby to přesto činil. Není třeba věřit, že v bilanci vědění je hezky přehledně vyznačené skutečné vědění podle vzoru má dáti, dal. Ovšem bilancovat svůj vlastní duševní stav, k tomu chybí lidem, kteří jsou zodpovědní za tyto hry, odvaha. Ne, bilance vědění slouží „celostnímu zobrazení, zhodnocení a komunikaci nemateriálních hodnot pracovních procesů a jejich účinkům“ – tak to alespoň stojí v příslušné směrnicí rakouského ministerstva školství, která může být chápána jako platné paradigma.⁹ „Nemateriální hodnoty“ se samozřejmě neskládají z myšlenek, nýbrž – jak by tomu mohlo být jinak – z různých forem kapitálu: lidského kapitálu, strukturálního kapitálu a vztahového kapitálu. Z toho, čím lidé disponují, se stává bilancovatelné vlastnictví.

Pojem kapitálu se v bilanci vědění vrací ke svým etymologickým kořenům. „Kapitál“, v němž je patrný základ latinského výrazu pro hlavu *caput*, se ještě v 18. století používal jako pojem pro vnitřní schopnosti a potenciál člověka, Immanuel Kant to svérázně formuloval jako „hotovost“ vlastního „chápání života“.¹⁰ Pro lidi, kteří nemohou označit za vlastní nic jiného než svou (duševní) pracovní sílu, je vždy útechou vědět, co všechno kapitál byl a čím se zase může stát.

Na univerzitách, jak se učíme, je hotovost vlastního chápání života vázána na neúprosné náklady, protože zde se lidský kapitál skládá z následujících „nemateriálních“ hodnot, jež tvoří: počet habilitovaných, počet pozvaných na jiné univerzity a z jiných univerzit na vlastní, počet osob s nejméně pětidením zahraničním pobytem za rok, počet osob z ciziny, které jsou alespoň pět dní v roce na univerzitě. Ke zcela zvláštní nemateriální kapitálové hodnotě

patří fakt, že všechny tyto osoby mohou být muži nebo ženy, přičemž má univerzita samozřejmě tím lepší nemateriální bilanci, čím vyšší je podíl žen. Cestující habilitované ženy, dalo by se říct, jsou nejcennějším nemateriálním kapitálem, kterým může univerzita disponovat.

Sociální kapitál se musí ovšem propočítat s rovněž nemateriálním „strukturálním kapitálem“. Ten se skládá hlavně z výdajů na rovné postavení žen, na opatření pro podporu genderově specifického studia a na zlepšení slučitelnosti povolání a rodiny. Pomalu krystalizuje jasný obraz. K tomu všemu se řadí ještě „vztahový kapitál“. Ten k všeobecnému údivu netvoří genderově specifická komunikace, nýbrž počet osob, které jsou činné jako znalci, předsedové poradních sborů a členové různých profesních a habilitačních komisí. Je vidět, že podle kritérií bilance vědění mají na moderních univerzitách přinejmenším vztahy skutečně akademickou úroveň.

Poté, co nemateriální kapitál univerzity získá materiální váhu, je důležité, co se s kapitálem bude dít dál. Protože kapitál, jak věděl už Karel Marx, jehož na moderní, vědecky bilancované univerzitě už nikdo nechce znát, je kapitálem, jen když se množí. Nemateriální hodnoty se tedy začnou vztahovat k „ústředním procesům“ univerzity – výuce, dalšímu vzdělávání, výzkumu a rozvoji. Indikátory s rozdílným stupněm váhy jsou kromě jiného: počet zkoušek a počet absolventů, počet studujících, kteří studium uzavřou v nejkratší možné době, finanční prostředky získané pro výzkumné projekty z externích zdrojů, podíl žen mezi pedagogy, různé zahraniční pobyty a také počet absolventek. Jak jsou si ty obrazy podobné! Do univerzity vložený femininní sociální kapitál vynáší další. Kapitál se rozmnožuje.

Zničující a strašlivé je na těchto bilancích, jejichž kabaretní hodnota je nesporná, že tyto zčásti svévolné, zčásti ekonomické a zčásti ideologické parametry, podle nichž se stanoví indikátory, fungují jako instance, které kontrolují a řídí rozvoj univerzity. Vědění se sice nebilancuje, ovšem samozřejmě se předepisuje, jaký druh aktivity se pod názvem „vědění“ hodnotí pozitivně, a tudíž se v budoucnu očekává. Bilance vědění je základem pro pracovní smlouvy, rozpočet univerzit se stanoví podle toho, jak všechno vypadá v součtu. Protože nikdo z pochopitelných důvodů nechce z bilance vědění vyjít se špatným výsledkem, posilují se ty aktivity, které slibují zlepšení bilance, a tudíž

navýšení rozpočtu, a to i za cenu duchovní sebevraždy. Tyto indikátory spojuje jeden jmenovatel: s věděním, s poznáním, se zvědavostí, s ideami, s výukou spojenou s výzkumem a s výzkumem formou výuky, se svobodou vědy nemají vůbec nic společného. Zbývá otázka, zda zásahy zemských vládců nebo ministerstev do univerzity starého typu byly tak závažné, jako je znesvěprávnění univerzity, jež se realizuje ve jménu její autonomie v jazyce nového managementu.

Celkově signalizují pojmy jako „management vědění“ a „bilance vědění“, ale také ideologismy jako „poločas vědění“ a „balast vědění“, že vědění ztratilo právě ve společnosti vědění vážnost. Učenci, vzdělanci nejsou ceněni: ironie, s níž je častováno vědění, které „se jen ví“, ale nemůže být zhodnoceno; iluze, že lze vědění vytvářet, šířit – sem patří zřizování excelentních center, ale také iluze, že ho lze vyházet – což znamená zavírání univerzit podle kvantifikačních kritérií a podle evaluačních principů. To vše je výrazem hlubokého pohrdání věděním. A pohrdání odkrývá hlubší dimenzi tohoto transformačního procesu: Vědění také přestalo být v jedinečném smyslu výrazem úsilí člověka o poznání. Aristoteles připisoval ještě úsilí o poznání všem lidem. Zvědavost jako nejnítěrnější impuls není účelově orientovaná, nýbrž je výrazem *conditio humana* a zdrojem velmi specifické radosti uvědomělých bytostí. Lidé touží po poznání jen kvůli poznání samotnému. Pokud na to zapomeneme a uvěříme, že mozky, manažeři, výzkumné instituty nebo excelentní centra mají jen plnit určitá cílová zadání, budeme se možná jednou divit – pokud si vůbec zachováme příslušné senzory – že při veškerém nárůstu vědění ve společnosti vědění schopnost poznání pozvolna skomírá. Slavný Nietzscheho výrok z díla *Tak pravil Zarathustra* by se dal parafrázovat slovy: Vědění roste. Běda tomu, kdo v sobě schraňuje vědění.